

สวัสดีนิรันดร

พระโสภณคณาภรณ์ (ระแบบ ฐิตญาโณ)
วัดบวรนิเวศวิหาร
เรียบเรียง

ส.ค.ส

แด่ ....

....

....

จาก..............................

สวัสดีนิรันดร

พระโสภณคณาภรณ์ (ระแบบ ฐิตญาโณ)
วัดบวรนิเวศวิหาร
เรียบเรียง

กองทุนไตรรัตนานุภาพ
เพื่อการศึกษา การเผยแพร่
และพิทักษ์ความมั่นคงของพระพุทธศาสนา
พิมพ์เผยแพร่เป็นธรรมบรรณาการ

ขอความสุขความสวัสดีจงมี

แด่...

....

ด้วยความปรารถนาดีจากใจจริง

จาก..

คำนำ

หนังสือเรื่อง "สวัสดีนิรันดร" เล่มนี้ ได้เรียบเรียงขึ้นโดยอาศัยแนวความเชื่อถือของคนทั่วไป ที่นิยมส่งความสุขปีใหม่กันซึ่งใช้คำย่อว่า ส.ค.ส. ที่แปลกันว่าส่งความสุขทำให้คิดว่าความสุขนั้นส่งกันได้จริงหรือ ? ในแง่ของความรู้สึกพอใจยินดี ที่มีคนแสดงความรัก ความหวังดี ความคิดถึง ย่อมเกิดขึ้นแก่ผู้รับส.ค.ส. ในขณะนั้นแน่นอน แต่จะให้ความสุขตลอดวันปีใหม่ หรือตลอดปีใหม่ได้หรือ แน่นอน ไม่อาจเป็นไปได้ เพราะถ้าความสุขสามารถส่งกันได้ คนคงไม่ต้องใช้ความเพียรพยายามทำอะไรกัน

เนื่องจากความสุข ความสวัสดี ความสงบ เป็นผลที่มีความเกี่ยวเนื่องถึงกัน คำว่า ส.ค.ส. จึงน่าจะแปลว่า "สู่ความสุข" มากกว่า "ส่งความสุข" เพราะความสุขความสวัสดีเมื่อเป็นผล คนจะต้องอาศัยมรรค คือทางดำเนินไปเพื่อสู่ความสุข ข้อนี้พึงพิจารณาความสุขที่เกิดขึ้นจากเหตุต่าง ๆ ที่พระพุทธเจ้าทรงแสดงไว้ในพระธรรมบท เช่น

"เมื่อความต้องการเกิดขึ้น สหายนำสุขมาให้ ความยินดีตามมีตามได้นำสุขมา บุญนำสุขมาให้ในคราวสิ้นชีวิต ละทุกข์ทั้งปวงเสียได้นำสุขมาให้ ความ

เป็นผู้เกื้อกูลต่อมารดา บิดา สมณพราหมณ์ นำสุขมาให้ในโลก ศีลนำสุขมาให้ตราบเท่าชรา ศรัทธาตั้งมั่นแล้วนำสุขมาให้ การได้ปัญญานำสุขมา การการไม่ทำบาปทั้งหลายนำสุข มาให้"

จากพระพุทธดำรัสแต่ละข้อ แสดงว่าความสุขเป็นผลทั้งนั้น ด้วยเหตุนี้จึงได้นำหลักคำสอนในพระพุทธศาสนา ที่พระพุทธเจ้าทรงแสดงเหตุแห่งความสวัสดี เพราะความสวัสดี กับความสุข ความสงบเป็นผลที่ใช้แทนกันได้ เพราะเป็นเรื่องเดียวกัน และเพราะในวันปีใหม่ คนมักใช้คำว่า "สวัสดีปีใหม่" มากกว่า ส่งความสุข แต่เรามักใช้ความสุขในกรณีของวันเกิดว่า "สุขสันต์วันเกิด"

หลักธรรมที่ทรงแสดงเหตุแห่งความสวัสดีที่นำมาเสนอนี้ ถือว่าเป็นมรรค หรือเหตุที่จะให้เกิดผล เป็นความสวัสดีความสุข ความสงบ ตามสมควรแก่เหตุ แม้จะเป็นพระพุทธภาษิตที่ตรัสถึงเหตุแห่งความสวัสดีอย่างสูง แต่ผลทั้งหลายนั้นแท้จริงเป็นความเข้มข้นของกุศลธรรม ที่ทรงแสดงเหตุแห่งความสวัสดี ความสุขเมื่อคนปฏิบัติตนไปตามที่ทรงแสดงไว้ย่อมได้รับความสวัสดี ความสุขความสงบตามสมควรแก่เหตุเสมอไม่ว่าจะเป็นการปฏิบัติโดยใคร ที่ไหนก็ตาม

ดังนั้น จึงได้จัดพิมพ์หนังสือเล่มนี้ เพื่อนำเหตุแห่งความสวัสดีที่แท้จริงมาศึกษาพิจารณาและปฏิบัติกัน เมื่อปฏิบัติตามที่ทรงแสดงไว้ได้ในระดับใดก็ตาม ความสุข ความสวัสดีที่ได้รับนั้น จะไม่เป็นความสวัสดี ความสุข อย่างที่เกิดแก่การได้รับ ส.ค.ส. หรือ สวัสดีปีใหม่ แต่จะเป็นความสุขความสวัสดีชั่วนิรันดรที่ถาวรยั่งยืน ตราบเท่าที่เหตุที่ทรงแสดงไว้ยังได้รับการปฏิบัติอยู่ พระธรรมย่อมรักษาผู้ประพฤติธรรมพระธรรมที่บุคคลประพฤติดีแล้วจะนำความสุขมาให้เสมอ

หวังว่าหนังสือเล่มนี้ คงจะให้ความรู้ ความเข้าใจ หลักการดำรงชีวิตแบบชาวพุทธแก่ท่านผู้ศึกษาปฏิบัติได้เป็นอย่างดี

ด้วยอานุภาพแห่งพระรัตนตรัย ที่รวมกันเป็นไตรรัตนานุภาพ ได้โปรดดลบันดาลให้ ท่านผู้มีศรัทธาได้ศึกษาและปฏิบัติตามธรรมให้ประสบความเจริญรุ่งเรืองในธรรม อันพระผู้มีพระภาคเจ้าทรงประกาศแสดงไว้ดีแล้ว ตลอดนิรันดรกาลเทอญ

พระโสภณคณาภรณ์ (ระแบบ ฐิตญาโณ)

วัดบวรนิเวศวิหาร

๑ มกราคม ๒๕๓๒

สวัสดีนิรันดร

ความสวัสดีเป็นผลที่ทุกชีวิตทั้งหลายในโลกต้องการ เพราะความสวัสดีนั้นมีลักษณะเป็นผลรวมของความสุขความสงบที่บุคคลมุ่งมาดปรารถนาทั้งสองระดับ คือระดับของโลกิยะและระดับของโลกุตตระ ดังนั้นคนทั้งหลายจึงมุ่งที่จะให้เกิดความสวัสดีทั้งแก่ตนเองและผู้อื่น ในเทศกาลสำคัญ ๆ ก็มีการแสดงออกถึงความปรารถนาดี มุ่งให้เกิดความสวัสดีแก่อีกฝ่ายหนึ่ง มีการส่ง ส.ค.ส. กัน เป็นต้น แม้แต่พิธีกรรมต่าง ๆ ในทางพระพุทธศาสนา ตอนสุดท้ายของพิธีกรรมจะมีการกล่าวคาถาพระพุทธมนต์ ที่มุ่งผลให้เกิดความสวัสดีแก่บุคคลทั้งหลายในสมาคมนั้น ๆ

แต่ข้อที่ควรสังเกตไว้ประการหนึ่งก็คือว่า กฎเกณฑ์สำคัญในคำสอนทางพระพุทธศาสนานั้น เป็นความจริงที่มีอยู่โดยธรรมชาติธรรมดา คือผลทั้งหลายนั้นจะเกิดมาจากเหตุ ความรู้เห็นที่ถูกตรงระดับที่ท่านเรียกว่า ธรรมจักษุ คือ ดวงตาเห็นธรรมนั้น ได้แก่มีความเห็นว่า

สิ่งใดสิ่งหนึ่งมีความเกิดขึ้นเป็นธรรมดา สิ่งนั้นทั้งหมดล้วนมีความดับไปเป็นธรรมดา หมายความว่า ผลทั้งหลายนั้นมีความเกี่ยวเนื่องมาจากเหตุ เหตุเกิดผลก็เกิด เหตุดับผลก็ดับ แม้หลักคำสอนที่เราถือว่าเป็นหัวใจในทางพระพุทธศาสนาอีกนัยหนึ่งก็คือ

ธรรมทั้งปวงเกิดแต่เหตุ พระตถาคตทรงแสดงเหตุแห่งธรรมนั้นและความดับแห่งธรรมนั้น พระมหาสมณะมีปกติตรัสอย่างนี้

เพราะฉะนั้น คำสอนในทางพระพุทธศาสนาจึงเป็นกระบวนการของเหตุผล ที่เชื่อมโยงกันไปไม่มีที่สิ้นสุด ถ้าส่วนเหตุยังมีอยู่ส่วนผลก็มีขึ้นอยู่ร่ำไป ดังนั้นหลักคำสอนโดยสรุปที่เราเรียกว่า อริยสัจ คือความจริงอันแท้จริง หรือความจริงที่ทำให้บุคคลผู้รู้เห็นเป็นพระอริยะ จึงแสดงธรรมทั้งส่วนเหตุทั้งส่วนผลเอาไว้ ผลหนึ่งเป็นสิ่งที่ทุกชีวิตไม่ต้องการ ที่ท่านสรุปรวมเรียกว่า เป็นความทุกข์ ทั้งส่วนที่เป็นสภาวทุกข์ คือ เกิด แก่ ตาย และส่วนของความทุกข์ที่เกิดขึ้นจากใจของบุคคลไปยึดถือเอา ได้แก่ ความโศก ความร่ำไรรำพัน ความเสียใจ ความคับแค้นใจ การต้องการสิ่งอะไรแล้วไม่ได้ตามต้องการ การที่ต้องอยู่ร่วมกับคนที่เราไม่ชอบ การที่คนและสัตว์ที่เรารักต้องพลัดพรากจากไป ตลอดถึงอาการเหี่ยวแห้งใจซึ่งเกิดขึ้นภายใน

ถ้าถามว่าท่านต้องการสิ่งเหล่านี้ไหม ทุกคนจะตอบเป็นเสียงเดียวกันว่า ไม่ต้องการ แต่การที่ท่านไม่ต้องการสิ่งเหล่านี้จะเกิดขึ้นได้หรือไม่ เราก็ตอบว่า เกิดขึ้นได้ ทำไมจึงเกิดขึ้น เพราะตราบใดที่ยังมีเหตุที่ผลจะเกิดก็ต้องเกิดอยู่ร่ำไป แต่สิ่งเหล่านี้จะเกิดขึ้นแก่บุคคลทั้งหลายไม่เสมอกัน จะเกิดมากเกิดน้อยตามสมควรแก่ฐานะของบุคคล ซึ่งเชื่อมโยงไปถึงเหตุว่า เหตุที่ให้เกิดปัญหาเหล่านี้มีแตกต่างกันออกไป พระพุทธเจ้าทรงแสดงเหตุโดยสรุปไว้ว่า ได้แก่การที่ใจของบุคคลไปยึดมั่นถือมั่นในเรื่องเหล่านั้น ยึดมั่นว่าของเราก็เป็นทุกข์ จะยึดมั่นว่าเราเป็นนั่นเป็นนี่ก็เป็นทุกข์ จะยึดมั่นว่าเป็นตัวเป็นตนของเราก็เป็นทุกข์ และทรงชี้ไปที่เหตุสรุป คือ เหตุใหญ่ ได้แก่ใจที่ถูกปรุงแต่งไปด้วยตัณหาทั้ง ๓ ประการ ก่อให้เกิดอาการดิ้นรนทยานอยากในอารมณ์ทั้งหลาย อยากได้สิ่งที่เป็นรูป เป็นเสียง เป็นกลิ่น เป็นรส เป็นเย็น ร้อน อ่อน แข็ง ที่ใจบุคคลไปกำหนดว่า สิ่งเหล่านั้นน่าใคร่ น่าปรารถนา น่าพอใจ จิตใจที่ดิ้นรนไปปรารถนาสถานะความมีความเป็นด้วยประการต่าง ๆ ต้องการเป็นนั่นเป็นนี่ โดยมีความรู้สึก เข้าใจ ปักใจ ฝังใจ ว่าสถานะความเป็นเหล่านั้น เป็นสิ่งยั่งยืนเที่ยงแท้ ไม่แปรผัน จึงปรารถนาความเป็นเช่นนั้น และเมื่อสิ่งใดที่ตน ไม่พอใจ ไม่ชอบใจ ก็ไม่ต้องการได้ ไม่ต้องการ

มี ไม่ต้องการเป็นในสิ่งเหล่านั้น แต่ในแง่ของความจริงแล้ว ความดิ้นรนทยานอยากของบุคคลทั้งหลายนั้น ไม่ว่าในส่วนที่ต้องการ หรือในส่วนที่ปฏิเสธก็ตาม ผลก็จะเกิดขึ้นมาใน ๔ ลักษณะเสมอ คือ ผิดหวังด้วยประการทั้งปวง ได้สมหวังสักครึ่งสักกึ่งหนึ่ง ได้เต็มตามที่ตนหวัง และบางโอกาสอาจจะได้เกินที่ตนมุ่งหวัง ซึ่งก็มีอยู่จำนวนน้อย แต่จะเป็นความสมหวังหรือความไม่สมหวังก็ตาม มันก็เป็นสิ่งที่เกิดขึ้นมาจากเหตุที่บุคคลนั้นได้ประกอบกระทำลงไป และมีเงื่อนไขประกอบจากภายนอกอีกเป็นอันมาก ผลสุดท้ายสิ่งเหล่านั้นก็เปลี่ยนแปลงแปรปรวนไปตามเหตุปัจจัยของเขา แต่ตราบใดที่ยังเป็นโลกชีวิตของบุคคล ก็คงหมุนวนอยู่ในเรื่องเหล่านี้ เมื่อสร้างเหตุแห่งปัญหาหรือมีเหตุแห่งปัญหา ปัญหาก็เกิดขึ้นติดตามมา ส่วนจะมากหรือน้อยก็ขึ้นอยู่กับเหตุหลัก และปัจจัยที่เข้ามาประกอบตามสมควรแก่กรณีนั้น ๆ ทั้งเหตุทั้งผลเหล่านี้ไม่มีใครต้องการปรารถนา แต่เมื่อเหตุยังมีอยู่ผลก็ต้องมีอยู่ตลอดไป

พระพุทธศาสนาจึงแสดงผลที่เราต้องการปรารถนา เป็นเรื่องของความสุข ความสงบ ความสวัสดี ความปราศจากเวร ปราศจากภัย ปราศจากอันตราย ปราศจากทุกข์ ปราศจากโรค เป็นต้น สิ่งเหล่านี้เมื่อถามใครก็ตาม ทุกคนจะตอบเป็นเสียงเดียวกันว่าต้องการปรารถนาสถานะเช่นนั้น

แต่ถ้าจะถามว่า เมื่อเราต้องการปรารถนาแล้วเราจะได้ตามที่เราต้องการเสมอไปหรือไม่

ก็ตอบว่าเป็นไปไม่ได้เสมอไป

บางครั้งอาจจะไม่ได้ตามที่ต้องการเลย บางครั้งอาจจะได้สักครึ่งสักกึ่ง บางครั้งก็อาจจะได้เต็มตามที่ต้องการ บางครั้งก็อาจจะได้เกินที่ต้องการ

แต่พึงเข้าใจว่าสิ่งเหล่านั้นเป็นผล

ดังนั้นเพื่อจะให้เกิดผลที่แท้จริงและถาวรมั่นคง พระพุทธเจ้าจึงทรงแสดงเหตุเพื่อเกิดผลเหล่านั้น เพราะตามปกติแล้ว คนที่ต้องการผลทั้งหลาย มักจะละเลยเหตุ ไม่ประกอบกระทำเหตุเพื่อให้เกิดผล แต่มุ่งแสวงหาผลจากปัจจัยภายนอกด้วยการบวงสรวงอ้อนวอน ด้วยการขออำนาจสิ่งศักดิ์สิทธิ์ทั้งหลาย เพื่อให้ดลบันดาลประสิทธิ์ประสาทความสุขความสวัสดีให้เกิดขึ้นแก่ตน การกระทำในลักษณะนี้เกิดขึ้นอยู่ทุกยุคทุกสมัย เพราะอาศัยพื้นฐานความไม่รู้ เหตุผลของสิ่งมีชีวิตทั้งหลาย แต่ในขณะเดียวกันตนเองก็กลัวทุกข์ กลัวภัย กลัวโรค กลัวอันตรายต่าง ๆ ต้องการสถานะ ที่ปราศจากทุกข์ ปราศจากภัย ปราศจากโรค ปราศจากอันตรายทั้งหลาย จึงดิ้นรนอ้อนวอนอำนาจสิ่งศักดิ์สิทธิ์จากภายนอกกันด้วยวิธีการต่าง ๆ ในสมัยก่อนพุทธกาลก็เป็นอย่างนั้น ในสมัยพุทธกาลเองก็คงเป็นอย่าง

นั้นอยู่ และในกาลต่อ ๆ มาแม้ในปัจจุบันก็มีคนเป็นอันมากที่แสวงหาผลในลักษณะนี้ ซึ่งพระผู้มีพระภาคเจ้าได้ทรงแสดงให้ทราบความจริง โดยสรุปว่า

ถ้าผลทั้งหลายเกิดขึ้นจากการอาราธนาบวงสรวงขอร้องจากปัจจัยภายนอกแล้ว มนุษย์ทั้งหลายก็ไม่ต้องใช้ความเพียรพยายามอะไร แล้วถ้าเป็นเช่นนั้นได้จริง ๆ โลกก็คงจะไม่เป็นโลกอย่างที่เราเห็นกัน

เพราะฉะนั้นความสุขความสวัสดีความปลอดทุกข์ ปลอดภัย ปลอดโรค จะเกิดขึ้นแก่บุคคลได้ ไม่ว่าจะในระดับใดก็ตาม บุคคลจะต้องประกอบเหตุเพื่อให้เกิดผลเหล่านั้น ตนเองจะต้องเป็นหลักในการสร้างเหตุเพื่อให้เกิดความสวัสดี ส่วนปัจจัยจากภายนอกนั้นถือว่าเป็นปัจจัยสนับสนุนส่งเสริม ถ้ามีมากก็จะเป็นประโยชน์ ถ้ามีน้อยประโยชน์ก็ลดน้อยลงไป แต่ถ้าตราบใดที่บุคคลเหล่านั้น

ยังยืนหยัดที่จะประกอบเหตุเพื่อให้เกิดผลตามที่ตนต้องการแล้ว ผลก็จะต้องเกิดขึ้น และเป็นผลที่ยั่งยืนมั่นคงถาวรตามสมควรแก่สถานะนั้น ๆ เหตุเพื่อให้เกิดเป็นความสุข ความสวัสดี ความปราศจากทุกข์ภัย โรค นั้น ทรงจำแนกแสดงไว้ในที่ต่าง ๆ เป็นอันมาก แต่เมื่อเรามองโดยสรุปตามหลักคำสอนในทางพระพุทธศาสนาแล้ว

จะเกิดขึ้นจากการละความชั่วประพฤติความดี โดยอาศัยการปฏิบัติตามธรรมะซึ่งอยู่ในกลุ่มขององค์อริยมรรคทั้ง ๘ ประการนั้นเอง เฉพาะในที่นี้จะได้เสนอเหตุ ๔ ประการ ซึ่งพระพุทธเจ้าทรงแสดงไว้ในสังยุตตนิกายพระไตรปิฎก เป็นใจความเบื้องต้นว่า

เราตถาคตไม่เห็นความสวัสดีของสัตว์ทั้งหลาย นอกจากปัญญา ความเพียร ความสำรวมระวังอินทรีย์ และการสละสิ่งทั้งปวง

ซึ่งแสดงให้เห็นว่า เหตุที่จะให้เกิดความสวัสดี ความปราศจากทุกข์ ปราศจากภัย ปราศจากโรค ของบุคคลทั้งหลายนั้นจะเกิดขึ้นจากเหตุอื่นไม่ได้ ถ้าจะให้เกิดขึ้นได้ บุคคลก็ต้องประกอบเหตุ และทรงแสดงเหตุไว้ในที่นี้ ๔ ประการด้วยกันแน่นอนเหตุทั้ง ๔ ประการนั้น เป็นโวหารเทศนา คือพระพุทธเจ้าทรงฉลาดในโวหาร ในการที่จะชี้แจงแสดงแก่คนทั้งหลายผู้ศึกษาถ้าขาดการใช้ปัญญาพินิจพิจารณาแล้วจะเห็นว่า ในที่อื่นไม่ได้แสดงไว้อย่างนั้น แสดงว่าในที่นั้นก็ผิดละซิ อันที่จริงแล้วหาเป็นเช่นนั้นไม่ เพราะในแง่ของความจริงในรูปของการประพฤติปฏิบัติธรรมะแล้ว ธรรมทั้งหลายนั้นมีรากเหง้าของเขาเหมือนกันพืชทั้งหลาย จะเจริญเติบโตเป็นอะไรก็ตาม มันก็อยู่ที่ตัวเมล็ดพืชเหล่านั้น ซึ่งเริ่มต้นจากจุดเล็ก ๆ อาศัยกาลเวลา

อาศัยปัจจัยประกอบจากภายนอก ก็เจริญเติบโตขึ้นโดยลำดับ ตลอดทั้งต้นพืชนั้น จะมีความเกี่ยวเนื่องกับพืชชนิดนั้น เป็นลำต้น เป็นกิ่ง เป็นใบ เป็นดอก เป็นผล แล้วหมุนวนให้ผลกันได้เรื่อยไป ธรรมะในทางพระพุทธศาสนาจึงมี ๒ รากเหง้า

รากแรกก็คือราก กุศลธรรมที่เริ่มต้นด้วยวิชชาคือความรู้ จากวิชชาคือความรู้นี่เอง ที่บุคคลสร้างให้บังเกิดขึ้นก็จะทำหน้าที่ขจัดความมืด ด้วยอำนาจของอวิชชา คือความไม่รู้ ก็จะเกิดความเปลี่ยนแปลงภายในจิตใจของบุคคล การลดละ การบรรเทาอาการของอวิชชาที่ออกมาในรูปของความโลภ ความโกรธ ความหลง หรือ

ความรู้สึกประเภทที่ไขว่คว้าปรารถนา อยากได้ อยากมี อยากเป็น ในสิ่งที่ตนยังไม่ได้ ยังไม่มี ยังไม่เป็น เพลิดเพลินชื่นชมยินดีกับสิ่งที่ตนได้ สิ่งที่ตนมี สิ่งที่ตนเป็น และจะไขว่คว้าปรารถนากันต่อไป สิ่งใดที่ตนได้มา ได้เป็น ได้มี เกิดเปลี่ยนแปลงไปก็จะเกิดความโศกเศร้าเสียใจ อันเป็นความรู้สึกที่เกิดขึ้นจากอำนาจของความโลภ

ความรู้สึกประเภทที่ปฏิเสธ สิ่งอะไรที่ตนไม่ได้ ไม่มี ไม่เป็น ก็ไม่ต้องการได้ ไม่ต้องการมี ไม่ต้องการเป็น ถ้าจำเป็นต้องได้ ต้องมี ต้องเป็น ก็จะเกิดความไม่พอใจ ไม่ยินดี อึดอัด ขัดข้อง ถ้าสิ่งเหล่านี้เปลี่ยนแปลงไป แตกทำลาย

ไป ก็จะชื่นชมยินดี อันเป็นอาการของกิเลสประเภทที่เรียกว่า โทสะ

ความรู้สึกประเภทที่ยังปักใจ ฝังใจ ลงไปไม่ได้ว่าอะไร เป็นอะไร คือไม่รู้ถึงความจริงในสิ่งเหล่านั้น ก็จะเกิดความเคลือบแคลงสงสัย ความฟุ้งซ่านซัดส่ายทางใจ อุ้มสิ่งเหล่านั้นเอาไว้ อันเป็นอาการของโมหะ แต่เมื่อวิชชาหรือปัญญาได้เกิดขึ้น แสงสว่างของปัญญาหรือของวิชชานั้นเองจะทำหน้าที่ขจัดเหตุเหล่านี้ให้จางไปโดยลำดับ จิตก็จะกลายเป็นความไม่โลภ ไม่หลงในระดับนั้น ๆ จนถึงจุดที่สมบูรณ์สายหนึ่ง ในสายนี้เอง กุศลธรรมเหล่าอื่นที่ยังไม่เกิดก็จะเกิดขึ้น ที่เกิดขึ้นแล้วก็จะเพิ่มพูนขึ้นโดยลำดับ จนถึงความสมบูรณ์ในจุดนั้น ๆ

อีกรากหนึ่งเริ่มต้นมาจากอวิชชา คือความมืดบอดในการใช้เหตุผล ใช้สติปัญญา ทำให้จิตใจของคนไขว่คว้าไม่มีที่สิ้นสุด การประทุษร้าย การเบียดเบียนทำลายล้างกัน และความเขลา ความงมงาย ความไร้เหตุผล ความมืดบอด ในด้านสติปัญญา เมื่อเกิดขึ้นแล้วความชั่วเหล่าอื่นที่ยังไม่เกิดก็จะเกิดขึ้น ที่เกิดขึ้นแล้วก็จะเพิ่มพูนมากยิ่งขึ้น

ในรูปของการปฏิบัตินั้น ความชั่วทั้งหลายเหมือนกับความมืด ความดีทั้งหลายเหมือนกับแสงสว่าง หรือความชั่วทั้งหลายเหมือนกับความร้อน ความดีทั้งหลายเหมือนกับความเย็น

เมื่อแสงสว่างบังเกิดขึ้นก็จะทำหน้าที่ขจัดความมืดไปเรื่อย ๆ ตามกำลังของแสงสว่างที่เกิดขึ้น ถึงจุดหนึ่งความมืดก็จะหายไปในที่นั้น แสงสว่างก็ส่องได้เต็มที่ในที่นั้น หรือเมื่อความเย็นบังเกิดขึ้น ความร้อนก็ค่อย ๆ ลดลงไปตามลำดับ ถึงจุดหนึ่งก็จะได้รับความอบอุ่น ความเยือกเย็นเกิดขึ้นในที่นั้น เพราะความร้อนสงบลงไป เพราะฉะนั้นธรรมะที่ทรงแสดงไว้แม้จะมีเพียง ๔ ข้อ แต่ในรูปของการปฏิบัติแล้ว จะอำนวยผลเป็นความสวัสดี ความปลอดทุกข์ ปลอดเวร ปลอดภัย แก่บุคคลทั้งหลายตามสมควรแก่สถานะนั้น ๆ เนื้อหาของพระพุทธดำรัสข้อนี้ มีข้อที่ควรทำความเข้าใจดังนี้

ตถาคต หมายความว่าอย่างไร

คำว่า **ตถาคต** เป็นเนมิตกนาม เกิดขึ้นจากคุณสมบัติพิเศษของพระผู้มีพระภาคเจ้า เป็นสรรพนามที่ทรงใช้เรียกพระองค์เมื่อทรงรับสั่งกับบุคคลเหล่าอื่น และชาวโลกก็เรียกขานพระองค์ในชื่ออย่างนั้นในบางโอกาส ท่านให้ความหมายไว้ในคัมภีร์สารัตถปกาสินี และอภิธานัปปทีปิกา ว่า พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงพระนามว่า ตถาคต ด้วยเหตุ ๘ ประการ คือ

พระองค์ได้เสด็จมาตามประเพณีแห่งพระสัมมาสัมพุทธเจ้าทั้งหลายแต่ปางก่อน คือ การตรัสรู้เป็นพระพุทธเจ้านั้น ผ่านขั้นตอนกันมาอย่างไร ได้ผ่านขั้นตอนมาเช่นเดียวกับพระพุทธเจ้าในอดีต

ทรงเสด็จไปโปรดเวไนยสัตว์ตามประเพณีแห่งพระพุทธเจ้านั้น ๆ พระพุทธเจ้าทั้งหลาย จะเป็นพระพุทธเจ้าในอดีตก็ดี พระองค์ปัจจุบันก็ดี และอนาคตก็ดี จะทรงบำเพ็ญพระพุทธจริยา ๓ ประการ คือ

โลกัตถจริยา ทรงทำพระองค์เป็นประโยชน์แก่โลกในฐานะที่เป็นโลกเชษฐ์ คือ พี่คนโตของชาวโลก หรือ **โลกนายก** เป็นผู้นำของชาวโลก หรือ **โลกนารถ** เป็นที่พึ่งของสัตว์โลก โดยการเสด็จไปในตาม นิคม ชนบท ราชธานีต่างๆ ทรงชี้แจงแนะนำสั่งสอนประชาชน ให้เกิดความรู้จริง เห็นจริง ในสิ่งที่เขาควรรู้ควรเห็น ทรงแสดงเหตุที่ผู้พึงตรองตามพิจารณาตามแล้วจะเห็นจริงได้ ทรงมีคำสอนเป็นอัศจรรย์ คือ ผู้ประพฤติปฏิบัติจะได้รับประโยชน์ตามสมควรแก่การประพฤติปฏิบัติ

ญาตัตถจริยา ทรงบำเพ็ญประโยชน์แก่พระญาติของพระองค์ ด้วยการสงเคราะห์อนุเคราะห์คนเหล่านั้นให้ได้ศึกษาประพฤติปฏิบัติจนสามารถขจัด ทุกข์ ภัย โรค ได้ตามสมควรแก่ฐานะนั้น ๆ จนเข้าถึงความสวัสดีอย่างสมบูรณ์

พุทธัตถจริยา ทรงทำหน้าที่ของพระพุทธเจ้า ซึ่งพึงมีแก่พุทธบริษัททั้งหลาย ด้วยการบัญญัติ ด้วยการแสดง ชี้แจงยกย่อง ตำหนิ พุทธบริษัทตามสมควรแก่การกระทำของบุคคลเหล่านั้น

เสด็จมาสู่ลักษณะแห่งความจริง คือความจริงที่แท้จริงเป็นอย่างไร ความจริงชั้นสมมติเป็นอย่างไร พระพุทธเจ้าทรงเข้าถึงความจริงทั้งสองสถานะนั้น ๆ แล้วนำมาชี้แจงแสดงให้บุคคลทั้งหลายได้รับประโยชน์จากความจริงทั้งสองระดับนั้น

ตรัสรู้ธรรมที่แท้จริงตามความเป็นจริง พระพุทธเจ้านั้นทรงตรัสรู้อริยสัจทั้ง ๔ ประการ ซึ่งอันที่จริงแล้วอริยสัจทั้ง ๔ ประการนั้น ก็คือโลกทั้งปวงนั้นเอง เพราะ

ทุกข์ ก็คือปัญหาซึ่งเกิดขึ้นแก่ชาวโลกทั้งหลายและแก่สัตว์ทั้งหลาย

สมุทัย ก็คือสาเหตุของปัญหา

นิโรธ ก็คือความไม่มีปัญหา

มรรค ก็คือหลักการและวิธีการที่จะนำไปสู่ความสงบระงับดับไปแห่งปัญหาเหล่านั้น แม้ในปัจจุบันเนื้อหาวิชาต่าง ๆ จะได้จำแนกแยกออกไปเป็นฝ่ายศาสตร์และฝ่ายศิลป์ อันที่จริงฝ่ายที่เป็นศาสตร์นั้นก็คือกลุ่มของทุกขสัจ ซึ่งเป็นสภาวะธรรม-ชาติธรรมดาที่เกิดขึ้น ตั้งอยู่ และดับไปตามธรรมดาของสิ่งทั้งหลายบุคคลมาศึกษาเรียนรู้เพื่อแสวงหาประโยชน์จากสิ่งต่าง ๆ แต่แม้จะนำไปดัดแปลงแก้ไขปรับปรุงอย่างไรก็ตามแกก็เป็นไปตามธรรมดาของแก คือเกิดขึ้นตั้งอยู่แล้วจะดับไป จะเกิดขึ้นโดยธรรมชาติก็ตาม จะเกิดขึ้นโดยนำปรับปรุงแก้ไขอย่างไรก็ตาม

แกคงสภาพของแกไว้อย่างนั้น ส่วนที่เป็นศิลป์นั้น เป็นการสะท้อนอาการของความดีและความชั่ว ซึ่งมีอยู่ภายในจิตใจของมนุษย์ ที่เข้าไปดำเนินงานในฐานะนั้น ๆ ออกผลมาทั้งทางบวกและทางลบ เมื่อมองย้อนกลับเข้าไปสู่เหตุจะพบว่าผลบวกก็เกิดขึ้นจากกุศลกรรม ผลลบก็เกิดขึ้นจากอกุศลกรรมไม่ว่าจะอยู่ในเนื้อหาวิชาใดก็ตาม

เพราะทรงเห็นความจริง คือกฎอริยสัจทั้ง ๔ ประการดังที่กล่าวแล้ว

เพราะพระผู้มีพระภาคเจ้าทรงมีพุทธดำรัสเที่ยงแท้ไม่แปรผัน สิ่งใดที่ทรงแสดงว่าเป็นทุกข์ก็เป็นทุกข์จริง สิ่งใดที่ทรงแสดงว่าเป็นเหตุแห่งทุกข์ก็เป็นเหตุแห่งทุกข์จริง สิ่งใดที่ทรงแสดงว่าเป็นความดับทุกข์ก็จะดับทุกข์ธรรมจริงๆ สิ่งที่ทรงแสดงว่าเป็นเหตุให้ถึงความดับทุกข์ก็จะเป็นเหตุให้ถึงความดับทุกข์จริง ๆ อกุศลเหล่าใดที่ทรงแสดงว่าเป็นไปเพื่อความเสื่อมก็จะนำความเสื่อมมาสู่บุคคลได้จริง ๆ กุศลธรรมที่ทรงแสดงว่าเป็นปัจจัยให้เกิดความเจริญในฐานะนั้น ๆ ก็จะให้บังเกิดความเจริญแก่ผู้ประพฤติปฏิบัติได้จริงเป็นต้น

ทรงทำดังที่ทรงเห็น คือทรงเห็นอย่างไรก็ทรงทำอย่างนั้น ตรัสอย่างไรก็ทรงทำอย่างนั้น เพราะอาศัย พระบริสุทธิคุณที่เรียกว่าทำอย่างที่พูด พูดอย่างที่ทำ ซึ่งผิดกับสามัญมนุษย์ทั่วไปที่อาจจะพูดอย่างหนึ่งได้ ทำอย่างหนึ่งได้ คิดอย่างหนึ่งได้

เพราะทรงดับกิเลสไว้ในอำนาจอย่างถาวร ตามปกติแล้ว กิเลสภายในใจของคนเรานั้น บางโอกาสถ้าไม่มีอารมณ์มายั่วยุ ยั่วยวนจากข้างนอก กิเลสก็ไม่เกิดขึ้น แต่พอถูกยั่วยุ ยั่วยวน ด้วยวิธีการต่าง ๆ เข้า กิเลสก็ฟูขึ้นภายในใจ

แต่สำหรับพระพุทธเจ้าแล้ว ไม่ว่าอารมณ์ข้างนอกจะมาในรูปลักษณ์อย่างไรก็ตาม พระทัยของพระองค์เป็น ตาทิโน คือคงที่ไม่หวั่นไหวทั้งในยามประสบความสุขและในยามประสบความทุกข์ ในยามที่ได้ลาภ ได้ยศ ได้รับการยกย่องสรรเสริญ ยามที่ลาภ ยศ สรรเสริญ เสื่อมไปก็ตาม เพราะทรงรู้เท่าทันถึงความจริงเหล่านั้น พระคุณเหล่านี้เป็นผลที่เกิดขึ้นจากการประพฤติปฏิบัติจนได้ตรัสรู้ของพระผู้มีพระภาคเจ้า และเป็นผลที่ถาวรตลอดไป ซึ่งบนเส้นทางของการประพฤติปฏิบัติเพื่อให้เกิดความสวัสดีด้วยการประกอบเหตุดังที่จะกล่าวต่อไปนั้น บุคคลจะได้สัมผัสพุทธคุณเหล่านี้ ในระดับใดระดับหนึ่ง ตามกำลังความสามารถของตน

ปัญญาคืออะไร คำว่าปัญญานั้นท่านแปลว่า ความรอบรู้ หรือเป็นความรู้ที่เป็นหลักการขั้นเหตุสูงสุดที่อำนวยผลสูงสุดในทางพระพุทธศาสนา ซึ่งข้อนี้จะเห็นได้ว่าการตรัสรู้ของพระ-พุทธเจ้านั้นเราเรียกว่า พระปัญญาเครื่องตรัสรู้ ซึ่งหมายความว่าปัญญาเป็นตัวเหตุที่มีการเพิ่มพูนขึ้นไปจนถึงจุดที่สมบูรณ์ ทำให้พระองค์ได้ตรัสรู้ จึงทรงแสดงอาการตรัสรู้ไว้ว่า

วิชชาเกิดขึ้น อวิชชาดับไป แสงสว่างเกิดขึ้น ความมืดหายไป ตัววิชชาก็คือปัญญานั่นเอง เมื่อเกิดขึ้นแล้วก็จะทำหน้าที่ขจัดสิ่งที่ตรงกันข้ามกับตน คืออวิชชาให้ดับไป เหมือนแสงสว่างที่บังเกิดขึ้นทำหน้าที่ขจัดความมืดให้หายไปดังกล่าว เมื่อกล่าวโดยสรุปแล้ว พระพุทธศาสนาทั้งศาสนาสามารถที่จะสรุปลงที่ปัญญาเพียงข้อเดียวได้ เพราะธรรมะในทางพระพุทธศาสนามุ่งแสดงทางแห่งความบริสุทธิ์หมดจดจากความชั่วทางกาย ทางวาจา ทางใจ และความบริสุทธิ์นั้นไม่ว่าจะเกิดขึ้นในชั้นทาน ชั้นศีล ชั้นภาวนาก็ตาม ล้วนแล้วแต่อาศัยปัญญาทั้งนั้น ดังที่ทรงแสดงไว้ว่า บุคคลจะบริสุทธิ์ได้ด้วยปัญญา ในทางพระพุทธศาสนาได้แสดงปัญญาไว้ ๒ ระดับ คือ

สชาติกปัญญา คือปัญญาที่เกิดขึ้นมาโดยกำเนิด เป็นผลแห่งกุศลกรรมที่ทำให้บุคคลบังเกิดมาแล้วมีปัญญาในเรื่องนั้น ๆ ติดมา ข้อนี้ได้ทรงแสดงไว้ใน จูฬกัมมวิภังคสูตร เป็นการตอบคำถามข้อข้องใจที่มีผู้มาถามว่า

ทำไมคนบางคนเกิดมามีสติปัญญาน้อย บางคนเกิดมามีสติปัญญามาก

ทรงแสดงว่า คนที่เกิดมาสติปัญญาน้อยนั้น เพราะขาดการคบหากับท่านสัตบุรุษ ขาดการฟังธรรม การศึกษาธรรมจากสัตบุรุษ ส่วนท่านที่เกิดมามีปัญญามาก เพราะได้ฟังธรรม

ของสัตบุรุษ ได้ศึกษาธรรมของสัตบุรุษ มีประสบการณ์ด้านต่าง ๆ มาก ทรงจำเรื่องราวต่าง ๆ ไว้ได้มาก และสามารถท่องเรื่องราวต่าง ๆ ได้นำเรื่องเหล่านั้นมาคิดพินิจพิจารณาได้ สิ่งเหล่านั้นก็สะสมไว้ในจิตสันดานของบุคคลเหล่านั้น ตามคุณสมบัติของจิตที่มีหน้าที่เก็บสะสมสิ่งทั้งหลายเอาไว้

ดังนั้นเมื่อ บุคคลสะสมความรู้ความเข้าใจในเนื้อหาวิชาการต่าง ๆ เอาไว้ สิ่งเหล่านั้นก็ติดอยู่ภายในจิตใจของบุคคล ทำให้เขาเกิดมามีปัญญาดี สามารถศึกษาเรียนรู้เรื่องนั้น ๆ ได้เร็ว ที่เราเรียกกัน ในปัจจุบันว่ามีพรสวรรค์ในเรื่องเหล่านั้น

ซึ่งพระพุทธศาสนาไม่ยอมรับว่าเป็นพรจากสวรรค์

เพราะถ้าหากว่าสวรรค์หรืออำนาจสูงสุดสามารถประสิทธิ์ประสาทให้แก่สิ่งมีชีวิตทั้งหลายได้ ก็แสดงว่าสวรรค์ไม่มีความยุติธรรมมีการเลือกที่รักมักที่ชัง เพราะคนที่มีสติปัญญาดีนั้นมีน้อย แสดงว่าสวรรค์เลือกให้พรเฉพาะคนบางคนเท่านั้นพระพุทธศาสนาจึงปฏิเสธพรในลักษณะนี้ แต่ถือว่าเป็นเรื่องของกรรมที่บุคคลประกอบกระทำเอาไว้ **กรรมเป็นตัวจำแนกแบ่งแยกให้คนมีปัญญามากมีปัญญาน้อยแตกต่างกันโดยกำเนิด**

แต่ปัญญาในระดับนี้พระพุทธศาสนาไม่กล่าวเน้นไว้มาก ทั้งนี้เป็นเพราะอะไร

เพราะเป็นเรื่องที่ผ่านมาแล้ว เราได้มากได้น้อย เราก็ได้มาเท่าที่เราได้ จึงทรงเน้นที่ปัญญาระดับหนึ่ง เรียกว่า

โยคปัญญา คือปัญญาที่เกิดจากการประกอบกระทำของบุคคลในปัจจุบันนั้นเอง โดยทรงเน้นให้ตระหนักว่า ปัญญาจะเกิดขึ้นด้วยการประกอบกระทำ หาเกิดขึ้นด้วยการไม่ประกอบไม่กระทำไม่ การประกอบกระทำหรือการพัฒนาปัญญาของตนให้เพิ่มพูนขึ้นนั้น นอกจากจะอาศัยปัจจัยคือปัญญาที่ติดมาโดยกำเนิดแล้ว

ยังต้องอาศัยปัจจัยจากภายนอกเข้ามาประกอบด้วย ซึ่งข้อนี้พึงสังเกตที่พระพุทธเจ้าทรงแสดงไว้ในมงคลสูตรว่า อย่าคบพาลให้คบหาสมาคมกับบัณฑิต ให้ยกย่องบูชาคนที่ควรแก่การยกย่องบูชาและอยู่ในสถานที่ที่เหมาะสม แต่การที่บุคคลจะ ได้สิ่งแวดล้อม ได้คนที่แวดล้อมตนในลักษณะนี้ได้ ก็ต้องอาศัยบุญที่ได้กระทำไว้ในกาลก่อน คือมีแนวโน้ม มีอัธยาศัยที่น้อมเข้าหาบัณฑิต พร้อมจะยกย่องบูชาบุคคลที่ควรแก่การยกย่องบูชา สถานที่อยู่ของตนถ้าไม่เหมาะสม ไม่เกื้อกูลแก่การประกอบปัญญา ก็ย้ายจากสถานที่นั้นไปหาสถานที่ที่เกื้อกูลต่อการเพิ่มพูนปัญญาของตน และแม้จะได้สถานที่ ได้บุคคลที่เกี่ยวข้อง

กับตนอันมีลักษณะเกื้อกูลแล้วบุคคลยังต้องประกอบเหตุเพื่อให้เกิดปัญญาด้วยตนเอง ซึ่งขั้นตอนของการพัฒนาปัญญาที่เน้นกันมากก็มีอยู่ ๓ ระดับคือ

๑. สุตามยปัญญา ปัญญาที่เกิดขึ้นจากการศึกษาเรียนรู้ทางประสาทสัมผัสของตน เพราะโลกเรานั้นเป็นโลกของสัมผัส ชีวิตแต่ละชีวิตประกอบด้วยตา หู จมูก ลิ้น กาย ใจ ที่เป็นแหล่งเรียนรู้ทั้งดีและทั้งไม่ดี เรารู้โลกด้วยประสาทสัมผัส ๖ เราแก้ปัญหาในโลกก็อาศัยประสาทสัมผัสทั้ง ๖ เราประสบปัญหาในโลกก็อาศัยประสาทสัมผัสทั้ง ๖ เพราะฉะนั้นปัญญาระดับนี้จะเกิดขึ้นมาได้ก็ต้องมีการศึกษาสดับตรับฟังมาก ซึ่งหมายความว่ามีประสบการณ์ทางประสาทสัมผัสสูง ซึ่งจะต้องผ่านขั้นตอน ๕ ขั้นตอนด้วยกัน คือ

(๑) เรียนรู้ทางประสาทสัมผัส ได้แก่ ได้เห็น ได้ยิน ได้รู้ ได้ทราบมามาก

(๒) ทรงจำเรื่องราวต่าง ๆ เหล่านั้นเอาไว้ได้

(๓) เรื่องที่เป็นกฎเกณฑ์เป็นหลักสำคัญ ๆ สามารถท่องจนคล่องปากขึ้นใจได้

๔. เรื่องอะไรที่ตนยังไม่รู้ไม่เข้าใจต้องเพราะอาศัยการคบหากับบัณฑิต การยกย่องบูชาบุคคลที่ควรแก่การยกย่องบูชานั้นเองก็อาศัยการสอบถามกันถึงอะไรควรและอะไรไม่ควรจากท่านและส่วนตัวเองก็พัฒนาให้เกิดความรอบรู้ในกฎเกณฑ์ระเบียบ

แบบแผนและธรรมะต่าง ๆ เมื่อได้ยินได้ฟังจากท่านที่เป็นบัณฑิตเป็นนักปราชญ์ จากตำรับตำราแหล่งวิชาการต่าง ๆ ก็พร้อมที่จะน้อมใจเชื่อไว้ เพื่อรวบรวมสิ่งเหล่านั้นมาเป็นข้อมูลในการพินิจพิจารณา ซึ่งทรงใช้คำว่าเพ่งพินิจพิจารณาด้วยใจ

๕. จนเกิดความรู้ความเข้าใจในสิ่งเหล่านั้นตามความเป็นจริง ทรงใช้คำว่า ขบเจาะ แทงตลอดด้วยความเห็นของตน

แต่ว่าผลดีงามเหล่านั้นจะเกิดขึ้นได้อย่างต่อเนื่อง จำต้องอาศัยการคบหาสมาคมกับคนที่เรียกว่า กัลยาณมิตร ประเภทของกัลยาณมิตรนั้นทรงจำแนกแสดงไว้เป็น ๔ ประเภท และได้ชี้ลักษณะของกัลยาณมิตร หรือ สุหทมิตร คือมิตรที่มีใจดี มิตรที่มีความจริงใจ คือมิตรที่แท้จริงทั้งประเภทและลักษณะตรงกันข้ามกับพวกปาปมิตร คือมิตรชั่ว หรือมิตรเทียม บางทีท่านก็ใช้คำว่า มิตรปฏิรูป แต่ในแง่ของการศึกษานั้น เมื่อเราทราบด้านหนึ่ง ก็ช่วยให้ทราบอีกด้านหนึ่ง ซึ่งมีลักษณะและการแสดงออกตรงกันข้าม แนวการศึกษาแนวนี้สามารถปรับใช้ได้ในกรณีทั้งปวง

ดังนั้นในที่นี้จะกล่าวถึงประเภทและลักษณะที่บ่งชี้ให้ทราบว่า ท่านผู้นั้นเป็นมิตรแท้หรือกัลยาณมิตร ซึ่งเมื่อกล่าวโดยประเภททรงจำแนกไว้เป็น ๔ ประเภท แต่ละประเภท ทรงแสดงลักษณะที่ควรกำหนดไว้ประเภทละ ๔ ลักษณะด้วยกัน คือ

๑. มิตรมีอุปการะ มีลักษณะ ๔ ประการ คือ

ช่วยรักษาเพื่อนผู้ประมาทแล้ว

ช่วยรักษาทรัพย์สินของเพื่อนเมื่อยามที่เพื่อนประมาท

ยามเกิดภัยเกิดอันตรายขึ้นมาเป็นที่พึ่งพำนักของเพื่อนได้

เมื่อมีกิจจำเป็นเกิดขึ้น ก็ช่วยออกทรัพย์สมบัติหรือช่วยเหลือเกินกว่าที่ออกปากให้ช่วยเหลือเสียอีก

๒. มิตรร่วมสุขร่วมทุกข์ เรียกว่าเป็นสมานสุขทุกข์กัน แสดงลักษณะออกไปเป็น ๔ ลักษณะด้วยกัน คือ

บอกความลับของตนแก่เพื่อน

ปกปิดความลับของเพื่อนเอาไว้

เมื่อมีภัยอันตรายก็ไม่ทอดทิ้งกัน

ถึงคราวที่จะต้องสละก็สละให้เพื่อนได้แม้แต่ชีวิตของตน

๓. มิตรแนะนำประโยชน์ มีลักษณะ ๔ ประการ คือ

เพื่อนจะทำความชั่วเสียหายอะไร ก็คอยห้ามปรามป้องกันเอาไว้ไม่ให้ทำ

ช่วยบอกกล่าวชี้แจงให้เพื่อนตั้งอยู่ในความดี

ให้เพื่อนได้ฟังในสิ่งที่เพื่อนยังไม่ได้ยินไม่ได้ฟัง

บอกทางสุขทางสวรรค์ให้

๔. มิตรที่มีความรักใคร่ คือมิตรที่มีน้ำใจ หรือมิตรที่แสดงออกให้เห็นซึ่งความรักใคร่เอ็นดูอย่างแท้จริง มีลักษณะเป็น ๔ ลักษณะด้วยกันคือ

เพื่อนมีทุกข์ก็ทุกข์ด้วยกัน

เพื่อนมีสุขก็พลอยชื่นชมยินดีหรือสุขก็สุขด้วยกัน

เมื่อมีคนติเตียน ก็ช่วยยับยั้งแก้ไขหรือทำความเข้าใจให้

เมื่อเขายกย่องสรรเสริญเพื่อนตามความเป็นจริงก็ช่วยพูดส่งเสริมสนับสนุนให้

จะเห็นได้ว่า จากคุณลักษณะและประเภทของกัลยาณมิตรที่กล่าวมานั้น ย่อมมีอยู่ในบัณฑิตหรือสัตบุรุษทั้งหลาย ในบุคคลผู้ควรบูชาทั้งหลาย ในมารดาบิดา ครูอาจารย์ และสมณพราหมณ์ ซึ่งสามารถที่ปลงใจวางใจรับฟังความคิดความเห็นของท่านได้ และข้อที่ควรมองให้ลึกซึ้งก็คือว่า คนเราแต่ละคนนั้นมีพื้นฐานความดีและความชั่วอยู่ภายในมากบ้าง น้อยบ้าง แต่ส่วนหนึ่งจะเป็นการเพิ่มขึ้นในชีวิตประจำวัน และการเพิ่มของความดีความชั่วนั้นก็ผ่านมาทาง ตา หู จมูก ลิ้น กาย ใจ

เพราะฉะนั้นยามที่เข้าไปเกี่ยวข้องคบหากับบุคคลหรือเข้าไปในสมาคมใดก็ตาม ท่านเน้นให้พูดจาสนทนากันในเรื่องที่เรียกว่า สัปปายกถา คือฟังแล้ว สบายหู สบายใจ เรื่องที่นำมาพูดกันนั้น จึงควรเป็นเรื่องที่ไม่กระตุ้นให้เกิดความกำหนัด ไม่กระตุ้นให้เกิดความขัดเคือง ไม่กระตุ้นให้เกิดความลุ่มหลง ไม่กระตุ้นให้เกิดความมัวเมา แต่ควรจะมีลักษณะเร่งเร้า เชิญชวนชักชวนให้มีการลดละผ่อนคลายบรรเทาความกำหนัด ความ

ขัดเคือง ความลุ่มหลง ความมัวเมาในสิ่งทั้งหลาย ถ้าจะมองกันง่าย ๆ คือก่อนจะพูดอะไรลงไป ก็ต้องมองไปที่ความจริงของเรื่องที่จะนำมาพูด ความเป็นธรรมของเรื่องเหล่านั้น ประโยชน์ที่ตนเองจะได้และผู้ฟังจะได้ กาลสถานที่ที่จะพูดเรื่องเหล่านั้น ซึ่งบางครั้งแม้คนฟังจะไม่ชอบใจ แต่เมื่อเห็นว่าเรื่องนั้นเป็นเรื่องจริง เป็นเรื่องดีมีประโยชน์อยู่ในกาลสถานที่ที่ควรพูดกับบุคคลกับกลุ่มคนที่ควรพูดก็พูดได้ แต่ถ้าหากว่าผู้ฟังชอบใจยินดีแล้วก็จะเป็นประโยชน์มากขึ้น

เพราะฉะนั้นการศึกษาเรียนรู้ทางประสาทสัมผัสนั้น แม้จะได้ปัจจัยภายนอก จากบุคคล จากสิ่งแวดล้อม จากกาลเวลาเข้าสนับสนุนก็ตาม แต่หลักใหญ่ก็คงอยู่ที่ตัวบุคคลนั่นเอง เพราะแม้แต่สมัยที่พระพุทธเจ้ายังดำรงพระชนม์อยู่ คนที่รับใช้ใกล้ชิดพระพุทธเจ้าก็อาจบรรลุมรรคผลหลังคนอื่นก็ได้ พระพุทธเจ้าทรงแสดงว่า

แม้บุคคลจะเกาะชายจีวรของพระองค์ไปในสถานที่ต่าง ๆ แต่หากไม่ปฏิบัติธรรมสมควรแก่ธรรม ไม่ปฏิบัติชอบจริง ไม่ปฏิบัติตามธรรมแล้ว ก็เหมือนกับทัพพีที่ตักแกงแต่ไม่รู้จักรสชาดของแกงนั้น

ดังนั้นเมื่อศึกษาเรียนรู้ทางประสาทสัมผัสแล้ว บุคคลควรพยายามทรงจำเรื่องราวอันนั้นเอาไว้ และท่องกฎเกณฑ์ที่สลัก

สำคัญเอาไว้ให้ได้ แล้วนำมาเพ่งพินิจพิจารณาคิดดูเสมอจนเกิดความเข้าใจ แต่ในช่วงของความคิดนั้นท่านเรียกอีกระดับหนึ่งว่า จินตามยปัญญา

จินตามยปัญญา คือปัญญาที่เกิดจากการคิด จากการพินิจพิจารณา บางครั้งท่านอาจจะเรียกว่า โยนิโสมนสิการ คือเมื่อสิ่งที่ตนได้เรียนรู้มาหรือทรงจำไว้หรือแม้แต่จะท่องได้ ก็นำมาคิดพินิจพิจารณาโดยอุบายอันแยบคาย คือมีเหตุมีผลเป็นกระบวนการของความคิด มีหลักการต่าง ๆ ตลอดถึงเรื่องราวบุคคลเอาเป็นมาตรฐานในการเทียบเคียงเพื่อให้ได้เกิดความรู้ความเข้าใจถูกต้องตามเป็นจริง ดังนั้นพัฒนาการในด้านจินตามยปัญญาคือปัญญาที่เกิดขึ้นจากการคิดพินิจพิจารณานั้น

ถ้าจะถามว่าเราเอาอะไรมาคิด

ตอบได้ว่าเอาสิ่งที่ผ่านมาทางประสาทสัมผัสในขณะนั้น ๆ หรือสิ่งที่เราจำทรงไว้ภายในใจนั่นเองมาคิด คนเราจะคิดได้จากประสบการณ์ตัวเองเท่านั้น ถ้าขาดประสบการณ์เหล่านั้นเราก็คิดในเรื่องเหล่านั้นไม่ได้ แต่คนโดยทั่วไปแล้วจะไม่ค่อยคิด โบราณท่านจึงตักเตือนในรูปของคำพังเพยบ้างคำภาษิตบ้าง เพื่อให้บุคคลได้คิดทุกเรื่อง เมื่อได้ยินได้ฟังเรื่องอะไรแล้วอย่างน้อยก็ฟังหูไว้หู อย่าเชื่อง่าย อย่าเชื่อข่าวลือ หรือเรื่องราวต่าง ๆ ง่ายจนเกินไป หรือที่บอกว่า

เห็นเขาหลอกบอกลาภจากเมืองไกล อย่าพึงไปตามคำเขารำพัน นั่นก็คือ สอนให้คิดเสียก่อนนั่นเอง ที่พระพุทธศาสนาสรุปรวมไว้ว่า การใคร่ครวญพินิจพิจารณาเสียก่อนให้สำเร็จประโยชน์ ดังนั้นบุคคลจึงต้องพัฒนาความคิดของตนทุกอย่างที่ผ่านมาทางประสาทสัมผัสในขณะนั้นหรือที่เหนี่ยวนึกขึ้นมาคิด จะต้องพยายามคิดให้ได้ในตอนต้นและคิดให้ดียิ่ง ๆ ขึ้นไป อันแสดงถึงประสบการณ์ที่เพิ่มพูนมากยิ่งขึ้น เพราะบางครั้งความคิดนั้นอาจจะคับแคบไม่สมเหตุสมผล เพราะมองอะไรสั้น ๆ หรือในระยะสั้น ๆ อาจจะช่วยให้เกิดประโยชน์ได้ในขณะนั้น แต่พอในกาลต่อไปก็อาจจะมีผลเสียหายเกิดขึ้นอย่างรุนแรงก็ได้ ท่านจึงบอกว่าคิดให้ดีขึ้นคือมีความรอบคอบมากขึ้น แล้วคิดให้เป็นคือเข้าใจคิด คนเราถ้าหากว่าเข้าใจคิดแล้ว จะหาประโยชน์ได้จากเรื่องที่เป็นประโยชน์และไม่เป็นประโยชน์สูงขึ้น

ในฐานะที่เป็นพุทธบริษัท พึงดูตัวอย่างความคิดของเจ้าชายสิทธัตถะในสมัยที่ยังเป็นพระโพธิสัตว์อยู่ ภาพคนแก่ คนเจ็บ คนตาย และนักบวชนั้น เป็นภาพปกติธรรมดาที่มีอยู่เป็นอยู่ในโลกทุกยุคทุกสมัยและทุกหนทุกแห่ง แต่คนทั่วไปจะไม่พอใจยินดีต่อคนแก่ คนเจ็บ คนตาย และแม้แต่นักบวช เมื่อพระโพธิสัตว์ไปเห็นเข้า กลับอาศัยภาพคนแก่ คนเจ็บ คนตาย

เป็นตัวปลุกเร้าให้เกิดปัญญาญาณ พิจารณาสอดส่องเทียบเคียงถึงบรรดาสรรพสัตว์ทั้งหลายในโลก เพราะตกอยู่ในกระบวนการเดียวกัน คือเมื่อเกิดมาแล้วก็ต้องแก่ เจ็บ ตาย ไม่มีใครสามารถที่จะหลีกพ้นไปได้ จนถึงนำไปสู่ความคิดที่มองโลกในแง่ที่สามารถแก้กันได้ โดยทรงคิดเทียบเคียงว่าเมื่อ มีร้อนก็มีเย็นแก้ มีมืดก็มีสว่างแก้ มีทุกข์ก็มีสุขแก้ มีกลางคืนก็มีกลางวันแก้

เพราะฉะนั้นความแก่ ความเจ็บ ความตาย จึงต้องมีอีกด้านหนึ่งคือ ไม่แก่ ไม่เจ็บ ไม่ตายด้วย

แม้การที่ทรงเห็นบุคคลทะเลาะวิวาทกัน ยื้อแย่งกันว่าเป็นผลของจิตที่มีเครื่องเศร้าหมองอยู่ภายใน ถ้าหากว่าจิตไม่คิดอย่างนั้น การกระทำในรูปเลวร้าย การพูดในรูปหยาบคาย ก็ออกมาไม่ได้ ก็ทรงมองเห็นโทษของความคิดเหล่านั้น

หรือเมื่อมองเห็นสมณะที่มีอาการสงบเสงี่ยม ก็ทรงมองกลับเข้าสู่ภายในจิตใจของสมณะว่า เพราะมีคุณเครื่องทำให้ใจสงบอยู่ภายใน ท่านจึงสามารถสงบได้ และจากเพศจากความสงบเหล่านี้เอง เมื่อพยายามปฏิบัติไปถึงจุดหนึ่ง ก็จะช่วยให้หลุดพ้นจากความแก่ ความเจ็บ ความตายไปได้ หลักคิดเหล่านี้ก็มาปรากฏในคัมภีร์ทางพระพุทธศาสนาเป็นอันมาก ซึ่งแสดงให้เห็นว่าคนถ้าเข้าใจคิดแล้วก็จะหาประโยชน์ได้ทุกเรื่องจากสิ่ง

ที่มีอยู่เป็นอยู่ในโลกนี้ และจะต้องเป็นความคิดในทางที่ชอบ ที่พระพุทธศาสนาสรุปรวมเป็น สัมมาสังกัปปะ คือความดำริ ความคิดในทางที่ชอบ เป็นความคิดที่จะลดหย่อนผ่อนคลายความรุนแรงของกิเลสซึ่งเกิดขึ้นภายในใจ โดยการนึกคิดของตนเองบ้าง เกิดขึ้นจากการยั่วยุยั่วยวนจากอำนาจภายนอกบ้าง สิ่งที่ผ่านมาในขณะนั้นก็ดี การเหนี่ยวนึกในขณะนั้นก็ดี จะต้องมีลักษณะบรรเทากิเลส ไม่ใช่เพิ่มกิเลส ซึ่งทรงจำแนกแสดงไว้ในสัมมาสังกัปปะเพียง ๓ กระแสเท่านั้น คือ

เนกขัมมสังกัปปะ คือนึกในการที่จะดึงกายดึงใจของตนออกจากกามทั้งหลาย โดยเฉพาะอย่างยิ่งก็คือกิเลสกาม ได้แก่กิเลสเป็นเหตุให้เกิดกำหนดอารมณ์ที่ผ่านมาทางตา หู จมูก ลิ้น กาย ใจ ว่าเป็นสิ่งน่าใคร่ น่าปรารถนา น่าพอใจ เพราะตัววัตถุกามทั้งหลายนั้นเป็นสิ่งที่มีอยู่เป็นอยู่ในโลกตามธรรมดา เราจะยืน เดิน นั่ง นอน ก็ต้องเกี่ยวข้องกับสิ่งเหล่านั้น ถ้าใจไม่อ่อนไหวไปด้วยความกำหนัด ความขัดเคือง ความลุ่มหลงในสิ่งเหล่านั้น สิ่งเหล่านั้นก็เป็นไปตามธรรมดาของเขา คือเกิดขึ้น ตั้งอยู่แล้วดับไป ใจของคนก็จะไม่ชื่นชมยินดีต่อการเกิดขึ้น ไม่เพลิดเพลินต่อการดำรงอยู่ ไม่เศร้าโศกต่อการแตกทำลายไปของสิ่งเหล่านั้น เพราะถือว่าเป็นเรื่องธรรมดา ความคิดในสายนี้ไม่จำเป็นว่าต้องอาศัยออกจากกามด้วย ถือเพศเป็น

นักบวช เป็นภิกษุสามเณร เป็นแม่ชี เป็นศีลจาริณี เป็นต้น อย่างที่นิยมกันแพร่หลาย เพราะตัวการจริง ๆ อยู่ที่จิตไม่ใช่อยู่ที่รูปแบบ ความเป็นพระอริยบุคคลในชั้นต่าง ๆ ก็อยู่ที่จิต ความตกต่ำในด้านกาย วาจา ในด้านจิตใจ ก็อยู่ที่จิตเป็นตัวสำคัญ เพราะฉะนั้นพระอริยบุคคลจึงมีอยู่ทุกเพศ ทุกวัยในสมัยพุทธกาล ดังนั้นจึงทรงแสดงการออกกามไว้เป็น ๔ ประเภท คือ

๑. กายก็ไม่ออกใจก็ไม่ออก ได้แก่ชีวิตที่หมุนวนอยู่ในแวดวงกามคุณทั้ง ๕ จิตใจก็หมกมุ่น ครุ่นคิด กำหนัด เพลิดเพลิน ยินดี เศร้าโศกไปกับกามคุณทั้ง ๕

๒. กายออกแต่ใจไม่ออก ได้แก่นักบวชที่ยังไม่อาจทำใจของตนให้รอดพ้นจากอำนาจของกิเลสอันเป็นเหตุให้เกิดความกำหนัดรักใคร่ในอารมณ์ทั้งหลายได้

๓. ใจออกแต่กายไม่ออก คือกายนั้นก็ยังอยู่กับวัตถุกามทั้งหลายนั่นเอง แต่เป็นเหมือนดอกบัวที่เจริญเติบโตในโคลนตมและยกตัวเองให้รอดพ้นจากโคลนตมมาได้ โดยกลิ่นสีของโคลนไม่ได้แปดเปื้อนดอกบัวเหล่านั้น เพราะฉะนั้นชาวบ้านผู้ครองเรือน เป็นหญิงก็ตาม เป็นชายก็ตามเป็นเด็กก็ตาม สามารถที่จะดึงจิตของตนออกจากการเกาะเกี่ยวด้วยความกำหนัดเพลิดเพลินยินดีในอารมณ์ทั้งหลายเสียได้ แม้เหตุการณ์เหล่านั้นจะมีลักษณะเชิญชวนชักชวนให้เกิดความกำหนัดเพลิดเพลินยินดี ใจเราก็

ไม่กำหนัดเพลิดเพลินยินดีตามไป ชื่อว่าใจได้ออกจากอำนาจของวัตถุกามทั้งหลายเนื่องจากการบรรเทาเบาบางของกิเลสกามภายในใจ

๔. ออกทั้งกายทั้งใจ คือหมายถึงกายก็ถือเพศเป็นนักบวชประเภทใดประเภทหนึ่ง แล้วอาศัยการปฏิบัติชอบของตนพัฒนาอาการกายวาจา โดยเฉพาะอย่างยิ่งใจให้เกิดความสงบ-ระงับดับกิเลสลงไปได้โดยลำดับ จนถึงหมดสิ้นไปในที่สุด ซึ่งบุคคล ๒ ประเภทหลังนี้จะเป็นบุคคลที่หาได้ยากที่สำคัญอย่างยิ่งก็คือว่า บุคคลประเภทที่สามนั้น คือคนส่วนใหญ่ของโลกที่สามารถทำใจของตนให้สงบจากอารมณ์ที่เป็นข้าศึกเหล่านั้นได้โดยไม่จำเป็นจะต้องอิงอาศัยรูปแบบพิธีกรรมแต่ประการใด

อพยาปาทสังกัปปะ คือดำริในการไม่พยาบาท แม้จะมีการกระทบกระทั่งทางใจ ก่อให้เกิดความไม่ยินดีไม่พอใจความโกรธหรือความผูกโกรธเอาไว้ แต่บรรเทาความรู้สึกเหล่านั้นออกไป ทำใจของตนให้ประกอบด้วยความอดทนบ้าง ให้อภัยบ้างเมตตาบ้าง โดยตระหนักถึงกฎของกรรม เพราะสัตว์ทั้งหลายเป็นผู้มีกรรมเป็นของของตน เป็นผู้รับผลของกรรมความโกรธความพยาบาทนั้นเป็นเหมือนไฟที่เผาลนใจให้เร่าร้อน คนอื่นที่ทำให้เราโกรธแสดงว่าเขาโกรธเขาก็ถูกเผาด้วยไฟคือความโกรธให้เร่าร้อน มีความจำเป็นอะไรที่เราจะต้องโกรธตอบผู้โกรธ

ด่าตอบผู้ด่า ประหารตอบผู้ประหาร ประทุษร้ายตอบผู้ประทุษร้าย แล้วทำใจให้เย็นด้วยเมตตา ความคิดที่ประกอบด้วยเมตตานั้น เมื่อตั้งมั่นอยู่ภายในใจของบุคคล ก็พร้อมที่จะแสดงออกมาได้ทั้งทางกาย วาจา และใจ เป็นเมตตาที่คนอื่นสามารถสัมผัสความสงบเย็นของอำนาจเมตตานั้นได้ ยิ่งขึ้นไปกว่านั้นพระพุทธเจ้าได้ทรงแสดงอานิสงส์ของเมตตาไว้ว่า เมตตาที่บุคคลอบรมกระทำให้มากแล้วจะมีผลมีอานิสงส์มาก

จะนอนหลับเป็นสุข ตื่นเป็นสุข ไม่ฝันร้าย เป็นที่รักของมนุษย์ทั้งหลาย เป็นที่รักของอมนุษย์ทั้งหลาย เทวดาย่อมรักษาคุ้มครอง ศัตราวุธ เครื่องประหาร ยาพิษ ไฟ และสรรพอันตรายเหล่าอื่นจะทำอันตรายไม่ได้ จิตใจจะสงบตั้งมั่นเป็นสมาธิเร็ว ไม่หลงทำกาลกิริยา ตายไปแล้วจะบังเกิดในสุคติบ้าง จะบังเกิดในพรหมโลกบ้าง ตามสมควรแก่พลานุภาพแห่งเมตตา

อวิหิงสาวิสังกัปปะ คือความสำนึกในทางที่ไม่เบียดเบียนซึ่งกันและกัน เป็นความคิดที่มองโลกในแง่ของความกรุณา สัตว์โลกทั้งหลายนั้นมีปัญหากัน สารพัดทุกยุคทุกสมัยเกิดจากการที่มีการเบียดเบียนซึ่งกันและกัน ดังนั้นเมื่อพระพุทธเจ้าได้ตรัสรู้ใหม่ๆ ในขณะที่เสด็จประทับเสวยวิมุตติสุขอยู่ภายใต้

ต้นจิกชื่อว่ามุจจลินท์ ได้ทรงมองโลกด้วยทิพพจักษุเห็นการเบียดเบียนการประทุษร้ายกัน และการอยู่ร่วมกันโดยปกติสุขของสัตว์โลกในที่นั้น ๆ จึงทรงเปล่งเป็นรูปของพุทธอุทานเป็นใจความว่า

ความสงัดเป็นความสุขของบุคคลผู้สันโดษ มีธรรมปรากฏแล้วเห็นอยู่

ความไม่เบียดเบียนกันคือความสำรวมระวังในสัตว์ทั้งหลายเป็นสุขในโลก

ความปราศจากกำหนัดคือจิตที่ก้าวล่วงกามทั้งหลายเสียได้เป็นความสุขในโลก

การกำจัดอัสมิมานะเสียได้นั้นแลเป็นสุขอย่างยิ่ง

ซึ่งเป็นการสะท้อนภาพของโลกอีกด้านหนึ่ง ถ้าหากว่าบุคคลสามารถขจัดความคิดในทางเบียดเบียนออกไปจากใจได้ แม้กามและความรู้สึกเป็นเราเป็นเขาก็จะลดตามลงไป การอยู่ร่วมกันของบุคคลทั้งหลายอย่างน้อยก็จะลดการเบียดเบียนการประทุษร้ายกัน

เพราะฉะนั้นความคิดในทางที่ชอบจึงต้องกอปรด้วยความกรุณาต่อคนและสัตว์ทั้งหลาย มุ่งหมายมิให้เบียดเบียนประทุษ-ร้ายกัน แม้คนและสัตว์เหล่านั้นจะเบียดเบียนประทุษร้ายกันอยู่ แต่อย่างน้อยที่สุดก็ไม่เกิดขึ้นจากการกระทำของเรา คนที่คิดได้

เช่นนี้ก็ต้องอาศัยปัญญาเป็นเครื่องพินิจพิจารณา และปัญญาที่พินิจพิจารณานั้นจะให้บังเกิดผลจริง ๆ ก็ต้องอยู่ในระดับหนึ่งที่เรียกว่า ปริหาริยปัญญา คือปัญญาที่สามารถบริหารตัวเองได้ คุ้มครองตัวเองได้ให้รอดปลอดภัย ต่อจากนั้นจึงอาศัยปัญญาของตนปฏิบัติในลักษณะเกื้อกูลต่อบุคคลอื่น ซึ่งเป็นโครงสร้างหลักในการบำเพ็ญประโยชน์ตนและประโยชน์บุคคลอื่นตามหลักพระพุทธศาสนา

เมื่อกล่าวในจุดสูงสุด พระพุทธเจ้านั้นทรงประกอบด้วยปัญญาเครื่องบริหารตนที่สมบูรณ์เต็มเปี่ยม ต่อจากนั้นทำให้พระองค์พร้อมที่จะทำงานเพื่อประโยชน์เกื้อกูลเพื่อความสุขแก่บุคคลอื่น เวลาสั่งสอนพุทธบริษัททั้งหลายก็จะทรงสั่งสอนในรูปการพัฒนาปัญญาขึ้นมาให้อยู่ในจุดบริหารตนเองได้เสียก่อน เพราะถ้าหากว่ายังไม่สามารถช่วยตัวเองได้ ตนก็ไม่อาจที่จะช่วยบุคคลอื่นได้ ถ้าขืนช่วยไปก็จะกลายเป็นลักษณะที่โบราณท่านใช้คำว่า เตี้ยอุ้มค่อม คือใครจะช่วยใครไม่ได้และในที่สุดก็จะช่วยกันหกล้มหกลุกลงไป ความจริงข้อนี้เป็นความจริงตามธรรมชาติ ทำนองเดียวกับต้นไม้ต้นหนึ่งซึ่งหยั่งรากลงบนแผ่นดิน สูบอาหารมาเลี้ยงตัวเองทางรากบ้างทางใบบ้าง จนตัวเองมีความเจริญเติบโตขึ้นมาโดยลำดับ ในตอนแรกก็ต้องอิงอาศัยบุคคลอื่นไปก่อน เมื่อผ่านกาลเวลามาระยะหนึ่งเติบโตขึ้น จึงจะสามารถแผ่กิ่งก้านสาขาออกดอกออกผลเป็นประโยชน์แก่บุคคล

อื่นในช่วงหลัง ด้วยเหตุนั้นหลักคำสอนในทางพระพุทธศาสนาจึงสรุปรวมประโยชน์เอาไว้เป็น ๒ ระดับ คือ

๑. อัตตประโยชน์ คือประโยชน์ที่บุคคลจะต้องทำให้เกิดขึ้นแก่ตนเอง ด้วยการเสริมสร้างความรู้ ความคิด คิดได้ คิดดี คิดเป็น คิดชอบ ความสามารถในด้านต่าง ๆ คุณธรรม ความดีให้เกิดขึ้นแก่ตนเองก่อน

๒. ปรหิตประโยชน์ คือประโยชน์ที่เกื้อกูลแก่บุคคลอื่น ถ้าเรามีประโยชน์ส่วนตนเองมากก็จะทำประโยชน์เกื้อกูลแก่บุคคลอื่นได้มาก ถ้าสามารถทำประโยชน์เกื้อกูลแก่ตนเองได้อย่างสมบูรณ์ ชีวิตหลังจากนั้นก็จะเป็นชีวิตที่อยู่เพื่อบุคคลอื่น อย่างชีวิตของพระพุทธเจ้าและพระอรหันตเถรเจ้าทั้งหลาย พระพุทธเจ้าหลังจากตรัสรู้แล้ว พระอรหันต์หลังจากบรรลุอรหัตผลเป็นพระอรหันต์แล้ว ชีวิตหลังจากนั้นเป็นการอยู่เพื่อบุคคลอื่น ตามโครงสร้างของพระพุทธดำรัสที่ตรัสแก่พระอรหันตสาวก ๖๐ รูป เมื่อทรงส่งไปประกาศพระศาสนาในคราวแรกที่ว่า

ดูก่อนพระภิกษุทั้งหลาย เราพ้นแล้วจากบ่วงทั้งปวงทั้งที่เป็นของทิพย์ทั้งที่เป็นของมนุษย์ แม้พวกเธอก็พ้นแล้วจากบ่วงทั้งปวงทั้งที่เป็นของทิพย์ทั้งที่เป็นของมนุษย์ พวกเธอจงเที่ยวจาริกไป เพื่อประโยชน์เกื้อกูลแก่ชนเป็นอันมาก เพื่อความสุขแก่ชนเป็นอัน

มาก เพื่อเป็นการอนุเคราะห์ต่อชาวโลก เพื่อประโยชน์เกื้อกูลเพื่อความสุขแก่เทวดาและมนุษย์ทั้งหลาย พวกเธออย่าได้ไปทางเดียวกัน ๒ รูป

จงแสดงธรรมอันงามในเบื้องต้น งามในท่ามกลาง งามในที่สุด จงประกาศพรหมจรรย์พร้อมทั้งอรรถพร้อมทั้งพยัญชนะครบบริบูรณ์บริสุทธิ์ เพราะว่าสัตว์ทั้งหลาย จำพวกที่มีธุลีคือกิเลสในจักษุน้อยมีอยู่ ถ้าไม่ได้ฟังธรรมก็จะเสื่อม

แม้เราก็จักไปตำบลอุรุเวราเสนานิคมเพื่อแสดงธรรม

ข้อนี้เป็นการแสดงให้เห็นถึงจุดสมบูรณ์ของปัญญาระดับบริหารงาน หรือมีปัญญารักษาตนเองได้อย่างเต็มที่ จะเป็นอุดมชีวิตที่จะอยู่เพื่อทำประโยชน์เกื้อกูลแก่โลก โดยเสด็จตามรอยพระบาทของพระผู้มีพระภาคเจ้า และตามเส้นทางของพระอรหันตเถรเจ้าทั้งหลาย ปัญญาในระดับนี้เป็นส่วนผลเกิดขึ้นจากปัญญาระดับ ๓ ที่เรียกว่า

ภาวนามยปัญญา คือหลังจากการศึกษาพินิจพิจารณาแล้วแยกแยะเหตุผลต่าง ๆ ออกไปอย่างชัดเจน รู้ว่าอะไรเป็นทางเสื่อม รู้ว่าอะไรเป็นทางเจริญ และรู้ถึงอุบายวิธีที่จะปฏิบัติ

ตนให้พ้นจากการเสื่อมมาดำเนินในทางเจริญ ภาวนาจึงแปลว่าทำให้มีขึ้นให้เป็นขึ้น เพราะปัญญาขั้นการศึกษาและการคิดพิจารณานั้นยังไม่อาจช่วยตัวเองได้ ทำนองเดียวกับอาหารที่เราได้ศึกษาวิธีปรุงและคิดวิธีปรุงได้ตามที่ท่านแสดงไว้ แต่ยังไม่ได้ลงมือปรุงยังไม่ได้ลงมือรับประทาน ประโยชน์จากอาหารก็เกิดขึ้นไม่ได้ ธรรมปฏิบัติก็มีลักษณะเช่นเดียวกัน แต่ต้องเดินมาถึงจุดที่เป็นภาวนามยปัญญา คือปัญญาที่เกิดขึ้นจากการลงมือประพฤติปฏิบัติ สัมผัสเหตุผลเหล่านั้นด้วยตนเอง และสามารถที่จะอาศัยปัญญาซึ่งบริหารตนเองได้คุ้มครองตนเองได้ จึงจะช่วยเกื้อกูลแก่บุคคลอื่น อันเป็นส่วนของปรหิตประโยชน์อีกต่อไป

คุณธรรมประการที่ ๒ ทรงใช้คำว่า ตปสาก็คือตปะได้แก่ความเพียรพยายามซึ่งบุคคลจะต้องใช้ไปทั้งทางกายและทางจิต ความเพียรพยายามไปในทางกาย มุ่งหมายถึงการประกอบกระทำงานอันเป็นสัมมาชีพทั้งหลายตามสมควรแก่ฐานะของตน ในแง่ของธรรมปฏิบัติแล้ว ความเพียรทางกายก็คือ ความเพียรพยายามที่จะควบคุมการแสดงออกทางกายทางวาจา ในการประกอบอาชีพของตนให้อยู่ในครรลองของอริยมรรค ๓ ประการ คือ

สัมมาวาจา การเจรจาในทางที่ชอบ ด้วยการงดเว้นจากการพูดคำเท็จ แต่พูดคำที่เป็นคำสัตย์คำจริงตามที่ตนได้เห็น

ได้ยิน ได้ทราบ ได้รู้มาอย่างไรก็พูดไปอย่างนั้น

งดเว้นจากการพูดคำส่อเสียดคือยุยงส่งเสริมให้บุคคลเขาแตกแยกกัน หันมาพูดถ้อยคำในลักษณะที่เสริมสร้างให้เกิดความสามัคคี กระชับให้เกิดความสามัคคียิ่งขึ้น และประสานคนที่มีเค้าว่าจะแตกแยกกัน

งดเว้นจากการพูดคำหยาบร้ายกาจต่าง ๆ มาพูดคำที่ไพเราะอ่อนหวานสบายหูสบายใจของผู้ฟัง

งดเว้นคำเพ้อเจ้อเหลวไหล พูดคำที่เป็นสาระประโยชน์ ที่เรียกว่าพูดประกอบด้วยอรรถด้วยธรรม คนฟังได้รับประโยชน์จากการฟังเรื่องราวเหล่านั้น ซึ่งในทางพระพุทธศาสนาท่านเรียกว่าคำพูดกลุ่มนี้ว่า กถาวัตถุ คือเป็นเรื่องที่ควรนำมาพูดกันได้แก่ คำพูดที่มีลักษณะเชิญชวนชักชวนกระตุ้นเร่งเร้าให้เกิด

ความมักน้อยปรารถนาน้อย ไม่มักมากอยากเด่นอยากดังชักชวนให้เกิดความสันโดษ ยินดีด้วยของที่ตนเองได้ใช้ความเพียรพยายามได้มาในการบริโภคใช้สอย คำพูดที่โน้มน้าวจิตใจของบุคคล ให้ความยินดีในเรื่องของความสงัดทั้งทางกายและทางใจ ถ้อยคำที่ชักนำไม่ให้คลุกคลีกับหมู่คณะจนเกินความจำเป็น ถ้อยคำที่เชิญชวนให้ปรารภความเพียร ชักนำให้มุ่งมั่นในการประพฤติปฏิบัติเพื่อพัฒนาตนเอง และพูด

กันในเรื่องศีล ชักนำให้ตั้งอยู่ในศีล พูดเรื่องของสมาธิ และโน้มน้าวจิตใจ ให้นิยมยินดีในสมาธิ พูดถึงเรื่องปัญญาด้วยถ้อยคำที่ชักนำให้พยายามเสริมสร้างปัญญาให้เกิดขึ้น จนถึงกับพูดถึงผลที่เกิดขึ้นจากจิตที่หลุดพ้นจากอำนาจของกิเลส และความรู้ความเห็นในผลเหล่านั้น

เหล่านี้สรุปรวมเป็นสัมมาวาจา คือการเจรจาในทางชอบ

ความเพียรทางกายก็คือเพียรพยายามที่จะงดเว้นจากการฆ่า เบียดเบียนสัตว์ ประทุษร้ายสัตว์ งดเว้นจากการถือเอาสิ่งของที่เจ้าของเขาไม่ให้โดยอาการแห่งขโมย งดเว้นจากการประพฤติผิดในทางประเวณี จนดำรงชีวิตอยู่ด้วยธรรมะที่ประกอบด้วยเมตตา ความรักใคร่ ความปรารถนาดีต่อกัน เลี้ยงชีพด้วยสัมมาอาชีวะ และมีความสำรวมระวังในทางกาม ฝ่ายภรรยาก็มีปติวัตร คือภักดีต่อสามี ฝ่ายสามีก็มีสทารสันโดษ คือยินดีในภรรยาของตน

ในการเลี้ยงชีวิต ก็พยายามควบคุมทิศทางในการแสวงหาของตนให้อยู่ในครรลองของกฎหมาย ศีลธรรม ความถูกต้องดีงาม ไม่เบียดเบียนตนเอง ไม่เบียดเบียนบุคคลอื่นให้เดือดร้อนอันเป็นส่วนแห่งสัมมาอาชีวะ

ความเพียรในทางจิตนั้น เมื่อกล่าวโดยสรุปก็คือ เรื่องจิตตสิกขา คือการศึกษาในเรื่องจิตใจ พัฒนาจิตใจของตนเองตามหลักของอริยมรรคอีก ๓ ประการ คือ

สัมมาวายามะ ความพยายามในทางที่ชอบ ได้แก่ความเพียรพยายามระวังไม่ให้บาปอกุศลบังเกิดขึ้นในจิตใจของตนเอง โดยเริ่มต้นจากการปลูกฝังความพอใจในการที่จะป้องกันบาป ป้องกันอกุศลเหล่านั้น โดยใช้ความเพียรพยายามกระทำ ความเพียรอย่างต่อเนื่อง เมื่อสามารถป้องกันบาป ป้องกันอกุศลไว้ในระดับใดก็ตาม ให้ประคับประคองจิต รักษาจิตไว้ในระดับนั้นแล้วพยายามตลอดไป

ปหานปธาน บาปอกุศลเหล่าใดที่มีอยู่แล้วภายในใจหรือที่เคยแสดงออกมาแล้วทางกายกับวาจา ก็พยายามควบคุมจิตใจของตนเองให้ลดละ บรรเทาอกุศลเหล่านั้น ตามกำลังความสามารถของตนที่จะกระทำได้โดยการปลูกฝังความพอใจใช้ความพยายามกระทำความเพียรอย่างต่อเนื่องในการละบาปละอกุศล และเมื่อละได้ในระดับใดก็ตาม ก็รักษาคุณภาพจิตของตนไว้ในระดับนั้น และเพียรพยายามต่อไป

ภาวนาปธาน คือเพียรเสริมสร้างกุศลคือความดีให้เกิดขึ้นภายในจิตใจของตน การเสริมสร้างกุศลนั้น แสดงว่ากุศลส่วนหนึ่งได้มีอยู่แล้วภายในใจของเรา เพียงแต่เสริมสร้างให้

มากยิ่งขึ้น ให้มีกำลังต้านทานกิเลสสูงขึ้น ซึ่งบุคคลจะต้องปลูกฝังความพอใจในกุศลธรรมเหล่านั้น และใช้ความเพียรพยายามกระทำความเพียรอย่างต่อเนื่องในการเสริมสร้างกุศลความดีทั้ง-หลาย เมื่อทำได้ระดับใดก็พยายามประคับประคองจิตใจของตนไว้ในกุศลธรรมเหล่านั้น

อนุรักขนาปธาน เพียรพยายามรักษากุศลที่เกิดขึ้นแล้วไม่ให้เสื่อมไป ในขั้นตอนของการปฏิบัติ ทรงสอนให้บุคคลปลูกฝังความพอใจในกุศลธรรมที่มีอยู่แล้วและที่กำลังจะเกิดขึ้น ให้ใช้ความเพียรพยายามรักษากุศลเหล่านั้นเอาไว้โดยการกระทำความเพียรที่ต่อเนื่องกันไป และรักษาคุณภาพจิตของตนไว้ในระดับนั้น ๆ เช่นกัน

การปฏิบัติในลักษณะนี้ ที่จริงแล้วก็คือใช้ปัญญาในการคุ้มครองรักษาตน เพราะปัญญาซึ่งทำหน้าที่ตัดสินวินิจฉัยสิ่งที่ควรสิ่งที่ไม่ควรนั้น บุคคลจะสามารถงดเว้นสิ่งที่ไม่ควรประพฤติปฏิบัติในสิ่งที่ควรได้ ก็ต้องอาศัยความเพียรพยายาม เพราะผลอะไรก็ตามจะเกิดขึ้นลอย ๆ ไม่ได้ ล้วนแล้วแต่ต้องอาศัยความเพียรพยายามด้วยกันทั้งนั้น ความเพียรพยายามในที่นี้ก็คือ

เพียรพยายามในการป้องกัน เพียรพยายามในการบำบัด เพียรพยายามในการบำรุง และเพียรพยา-ยามในการรักษา เป็นโครงสร้างหลักของการบริหารตนเอง

บริหารครอบครัว บริหารกิจการงาน จนถึงบริหารชาติบ้าน-เมือง ก็คงอยู่ในรูปแบบของงานป้องกัน บำบัด บำรุง และรักษาอยู่นั่นเอง และเนื่องจากตบะ คือความเพียรพยายามนั้นจำเป็นจะต้องใช้ในการป้องกันบาปขจัดบาป เพิ่มพูนกุศลและรักษากุศลทุกระดับ

สัมมาสติ คือตั้งสติระลึกในทางที่ชอบ เป็นการทำงานประสานสัมพันธ์กันของปัญญา สติและความเพียรพยายามในการเสริมสร้างความสงบและความรู้แจ้งเห็นจริงถึงสภาวะที่แท้จริงของ กาย เวทนา จิต และธรรม จนถึงจุดหนึ่งสามารถอาศัยสิ่งเหล่านั้นเสริมสร้างความสงบให้เกิดขึ้นภายในจิตใจของตนได้ และถึงจุดหนึ่งสามารถที่จะถ่ายถอนผ่อนคลายความยึดมั่นถือมั่นในกาย เวทนา จิต ธรรมลงไปได้ โดยมองเห็นว่ากาย เวทนา จิต ธรรมว่า สักแต่ว่ากาย สักแต่ว่าเวทนา สักแต่ว่าจิต สักแต่ว่าธรรม ไม่ใช่สัตว์ บุคคล ตัวตน เราเขาแต่ประการใด ใจที่เคยยึดมั่นถือมั่นด้วยความเป็นเรา ด้วยความเป็นของเรา ด้วยความเป็นตัวตนของเรา ก็จะสงบลง จิตก็จะไม่ฟูขึ้น ไม่ฟุบลง เพราะความแปรผันของกาย เวทนา จิต ธรรม

สัมมาสมาธิ การตั้งจิตมั่นในทางที่ชอบ ได้แก่การประกอบบำเพ็ญเพียรตามหลักของสมถกรรมฐาน โดยอาศัย

ธรรมะที่สำคัญ คือ สติ ความระลึกได้ สัมปชัญญะ ความรู้ทั่วพร้อมและตปสา คือความเพียรพยายามสร้างความสงบให้เกิดขึ้นแก่จิตของตนโดยลำดับ จนสามารถขจัดนิวรณ์ทั้ง ๕ ประการออกไปจากใจได้ หรืออย่างน้อยที่สุดก็สงบนิวรณ์มิให้กลุ้มรุมจิตใจได้ ก็เป็นทางช่วยให้บุคคลได้สัมผัส ความสุข ความสงบ ความสวัสดี ตามสมควรแก่ฐานะนั้นๆ

ประการที่ ๓ อินทรียสังวร คือการสำรวมระวังอินทรีย์

พึงสังเกตว่าในที่นี้ทรงเน้นตัวปัจจัยหลักที่เป็นทางเกิดของกุศล และอกุศลทั้งหลาย เพราะกุศลธรรมก็ดี อกุศลธรรมก็ดี จะผ่านมาทาง ตา หู จมูก ลิ้น กาย ใจ ของบุคคล คำสอนในส่วนของการสำรวม ระวังอินทรีย์มุ่งเน้นที่จะให้บุคคลพยายามปฏิบัติตนให้เข้าถึงความสวัสดี ปลอดเวร ปลอดภัย ปลอดอันตราย เพราะอาศัย ตาเห็นรูป หูฟังเสียง จมูกดมกลิ่น ลิ้นลิ้มรส กายถูกต้องเย็นร้อนอ่อนแข็ง และใจนึกถึงอารมณ์ซึ่งมีปัญหาลงได้ หมายความว่าการสำรวมระวังอินทรีย์จึงมุ่งสำรวมในลักษณะที่จะเกิดบาปเกิดอกุศลเท่านั้น ด้วยการพิจารณาถึงสิ่งที่ผ่านมาทางตา หู จมูก ลิ้น กาย ใจ ของตน

ถ้าหากสิ่งนั้นเป็นที่ตั้งของความกำหนัด ก็เพิ่มกิเลสสายโลภะขึ้นมา

ถ้าเป็นที่ตั้งของความขัดเคืองก็จะเพิ่มกิเลสสายโทสะขึ้น

ถ้าเป็นที่ตั้งแห่งความหลงก็จะเพิ่มกิเลสสายโมหะขึ้น

ถ้าจะเป็นที่ตั้งของความมัวเมากลายเป็นที่ตั้งของความประมาท เผลอเรอ หลงลืม พลั้งพลาด

เพราะฉะนั้น ปัญญาที่อยู่ในจุดคุ้มครองตนหรือรักษาตน ก็จะทำหน้าที่วินิจฉัยอารมณ์ที่ผ่านมา ทำนองการวินิจฉัยติดสินคนที่จะเข้ามาสู่บ้านของตน ตา หู จมูก ลิ้น กาย ใจ นั้นท่านจึงเรียกว่าทวาร ก็คล้าย ๆ กับประตูซึ่งเป็นทางผ่านของคนที่เข้ามาทางประตูนั้น ไม่ใช่เราป้องกันไม่ให้เข้าตลอดไป หรือให้เข้าทุก ๆ คน จะต้องมีการวินิจฉัยถึงบุคคลที่จะเข้ามาทางประตูแต่ละคน ถ้าเป็นญาติสนิทมิตรสหายก็ปล่อยให้เข้ามา ถ้าเป็นศัตรูเป็นโจรที่จะนำภัยอันตรายมาสู่ตนเองและครอบครัวก็ไม่ให้เข้ามา อารมณ์ทั้งหลายที่ผ่านมาทางประสาทสัมผัสก็มีลักษณะอย่างนั้น รูป เสียง กลิ่น รส โผฏฐัพพะ และอารมณ์อันใดที่เป็นข้าศึกต่อจิตใจ คือเพิ่มความกำหนัด เพิ่มความขัดเคือง เพิ่มความลุ่มหลง เพิ่มความมัวเมาให้เกิดขึ้น ก็สำรวมระวังไม่ใส่ใจในอารมณ์เหล่านั้น และถ้ากำลังของปัญญามากพอ บุคคลก็อาจจะหาประโยชน์จากอารมณ์เหล่านั้นได้ ดังกล่าวไว้ในตอนต้น แต่สำหรับในกรณีทั่ว ๆ ไปแล้ว พระพุทธเจ้าทรงแสดงหลักการปฏิบัติที่เกื้อกูล

ต่อการสำรวมระวังอินทรีย์ เช่น ให้อยู่ในสถานที่ที่เกื้อกูลต่อ
ความสุขความสงบ คบหาสมาคมกับบุคคลที่เป็นกัลยาณมิตร
สนทนาปราศัยกันในเรื่องที่เพิ่มพูนคุณธรรมความดี แต่ว่าเรื่อง
เหล่านั้นบางโอกาสบุคคลไม่สามารถเลือกได้ เพราะจะต้องเกี่ยว
ข้องกับอารมณ์ที่เป็นข้าศึก ในกรณีเช่นนี้จึงสอนไม่ให้ใส่ใจ
หรือไม่สนใจในอารมณ์เหล่านั้น คือเห็นก็สักแต่ว่าเห็นเสียบ้าง
ได้ยินก็สักแต่ว่าได้ยินเสียบ้าง ได้สูดดม ได้ลิ้ม ได้จับต้อง
ก็สักแต่ว่าสูดดม ลิ้ม จับต้องเสียบ้าง หรือมองสิ่งภายนอกนั้น
เองว่า รูป เสียง กลิ่น รส โผฏฐัพพะ ธรรมารมณ์ ก็สัก
แต่ว่าเป็นรูป เป็นเสียง เป็นกลิ่น เป็นรส เป็นโผฏฐัพพะ
เป็นธรรมารมณ์เท่านั้น จิตไม่ไปกำหนดด้วยอำนาจของความ
กำหนัด ไม่กำหนดด้วยอำนาจของความขัดเคือง ไม่กำหนด
เพื่อให้เกิดความลุ่มหลง ไม่กำหนดด้วยอำนาจของความประ-
มาทมัวเมา เพราะปัญหาที่แวดล้อมชีวิตบุคคลอยู่นั้น จะเป็นตัว
เร่งให้เพิ่มกิเลสมากกว่าเป็นตัวเร่งให้เกิดธรรมะ ถ้าบุคคลสนใจ
เสียทุก ๆ เรื่องในที่สุดความสงบก็เกิดขึ้นในใจไม่ได้ พระพุทธ-
เจ้าจึงทรงสอนให้รู้จักสำรวมระวังอินทรีย์ อะไรที่ไม่จำเป็นต้อง
ดูก็อย่าดู ไม่จำเป็นต้องฟังก็อย่าฟัง ไม่จำเป็นต้องทราบก็อย่า
ทราบ ไม่จำเป็นต้องรู้ก็อย่ารู้ อย่างที่โบราณท่านสอนเป็นรูป
ของวานร ๓ ตัว ปิดปาก ปิดตา ปิดหู เป็นคติธรรมเตือนใจ

ให้บุคคลได้ตระหนักว่า แม้แต่ลิงซึ่งเป็นสัตว์ที่หลุกหลิกไม่อยู่นิ่งในอารมณ์ทั้งหลาย ก็สามารถควบคุมตัวเอง หยุดตัวเองได้ในบางโอกาส รู้จักปิดปาก ปิดตา ปิดหูเสียได้ในบางโอกาส คนเราก็น่าจะทำได้ในลักษณะนั้น อย่างน้อยในบางกรณีท่านเขียนอธิบายไว้เป็นคำกลอนสอนใจว่า

ปากเป็นปู หูตะกร้า ตาตะแกรง
ปากไม่แพร่ง หูไม่อ้า ตาไม่เห็น
เป็นหลักธรรม นำให้ หัวใจเย็น
คนควรเป็น เช่นนี้บ้าง ในบางคราว

เพราะอะไร เพราะปัญหาที่เกิดขึ้นแก่บุคคลไม่ว่าในเรื่องเศรษฐกิจ สังคม การเมือง หรือการทหารก็ดี ล้วนแล้วแต่เกิดขึ้นมาจากความอ่อนไหวที่เกิดขึ้นภายในใจ เพราะอาศัยการเห็นรูปด้วยตา ฟังเสียงด้วยหู สูดดมกลิ่นด้วยจมูก ลิ้มรสได้ด้วยลิ้น และถูกต้องเย็นร้อนอ่อนแข็งได้ด้วยกายเป็นประการสำคัญ บางครั้งมีการโฆษณาประชาสัมพันธ์ เชิญชวน ชักชวนเร่งเร้า ให้บุคคลซื้อหาสิ่งของที่คนเหล่านั้นต้องการขาย ถ้าใจของบุคคลไปกำหนดว่าสิ่งนั้นน่าใคร่ น่าปรารถนา น่าพอใจก็ต้องดิ้นรนเพื่อแสวงหาสิ่งเหล่านั้นมา บางครั้งอาจจะต้องหยิบยืมเงินทองเขามาซื้อ บางครั้งอาจจะต้องผ่อนส่ง และเมื่อซื้อหามาแล้วก็มีปัญหาให้แก้ไขกันสารพัด บางคนตามใจสิ่งที่ตน

เห็นด้วยตาเพียงอย่างเดียว ก็นำความพิบัติมาสู่ชีวิตได้ บางคนพอใจกำหนัดยินดีในเสียงที่ตนได้ยินได้ฟังเพียงอย่างเดียว ก็สามารถที่จะทำตนเองให้ประสบความพิบัติเดือดร้อนได้ ซึ่งผู้ศึกษาธรรมะ สามารถที่จะนำเรื่องราวต่าง ๆ เหล่านั้นมาเทียบเคียงพินิจพิจารณา ปัญหาที่เกิดขึ้นในโลกทั้งมวลนั้น เกิดขึ้นจากใจที่ไปกำหนดอารมณ์ ด้วยอำนาจของความกำหนัด ความขัดเคือง ความลุ่มหลง ความมัวเมา ดังนั้นจึงทรงสอนให้บุคคลดำรงตนอยู่ด้วยความไม่ประมาท ด้วยการระมัดระวังใจของตน ไม่ให้กำหนัดในอารมณ์อันเป็นที่ตั้งแห่งความกำหนัด ระวังใจไม่ขัดเคืองในอารมณ์อันเป็นที่ตั้งแห่งความขัดเคือง

ระวังไม่ลุ่มหลงในอารมณ์อันเป็นที่ตั้งแห่งความลุ่มหลง

ระวังไม่ประมาทมัวเมาในอารมณ์อันเป็นที่ตั้งแห่งความประมาทมัวเมา ขั้นตอนของการสำรวมระวังนั้น บางครั้งอารมณ์มีลักษณะยั่วยุ ยั่วยวนอย่างรุนแรง จนยากที่จะต่อสู้ต้านทาน ก็ทรงสอนให้ใช้

ขันติสังวร สำรวมระวังใจของตนเอาไว้ ไม่ลุอำนาจแก่อารมณ์เหล่านั้นโดยอาศัยขันติ

บางครั้งอารมณ์ที่ยั่วยุ ยั่วยวน และยั่วเย้า มีลักษณะเกิดขึ้นอย่างต่อเนื่อง ก็ใช้สติสังวรปิดกั้นกระแสของอารมณ์เหล่านั้นเอาไว้ ระลึกรู้ทันโดยมีความตื่นตัวอยู่สม่ำเสมอ ท่านอง

คล้าย ๆ กับการต้องประคับประคองของ หรือภาชนะที่เต็มไปด้วยน้ำ จะต้องมีความตื่นตัวอยู่ตลอด ถ้าเผลอน้ำก็หกลงมาได้หรือภาชนะอาจจะตกจากมือได้

บางครั้งก็อาศัยรู้ทันต่ออารมณ์เหล่านั้นว่าเป็นคุณหรือเป็นโทษ โดยอาศัยญาณ หรือปัญญาเป็นตัววิเคราะห์ตัดสินในกรณีที่อารมณ์นั้นเป็นข้าศึก ก็รู้ว่าเป็นข้าศึก เราก็แก้ไขไม่ให้ข้าศึกเหล่านั้นทำอันตรายแก่เราได้ การสำรวมระวังทั้งหมดไม่ว่าจะเป็นการสำรวมระวังระดับศีล กับการสำรวมระวังอินทรีย์โดยการใช้ความอดทน การใช้สติ โดยการใช้ความรู้ก็ได้ ล้วนแล้วแต่ต้องอาศัยความเพียรพยายามด้วยกันทั้งนั้น ถ้าหากว่าขาดความเพียรพยายามแล้ว ความสวัสดี ความปราศจากทุกข์ภัย โรค ที่มุ่งมาดปรารถนาก็จะเกิดขึ้นไม่ได้

ประการที่ ๔ การสละสิ่งทั้งปวง

คำว่าสิ่งทั้งปวงนั้นเป็นการแสดงรวบยอด ซึ่งสืบเนื่องมาจากการใช้ปัญญา ใช้ความเพียรพยายามในการสำรวมระวังอินทรีย์ จนปริมาณของปัญญานั้นเพิ่มพูนขึ้นจนอยู่ในจุดที่บริหารตนเอง คุ้มครองตนเองได้ ก็จะมองสิ่งทั้งหลายที่เกี่ยวข้องกับชีวิตของเรา ในแง่ของความเป็นคุณ เป็นโทษอย่างประจักษ์ชัดเจน ซึ่งในขั้นตอนของการอธิบายนั้นทรงเน้นถึงเป้าหมายสูงสุด แต่เฉพาะในที่นี้จะกล่าวในระดับของศีลธรรม

จรรยา เป็นรูปของการเสริมสร้างความสวัสดีในการดำรงชีวิตอย่างต่อเนื่อง คำว่าสิ่งทั้งปวงนั้นเป็นสิ่งที่สร้างปัญหาให้เกิดขึ้นแก่ชีวิตของเรามาก เช่น

การตกเป็นทาสของอาหาร คือสิ่งที่นำผลอันพอใจหรืออาจจะนำไม่พอใจให้เกิดขึ้นแก่เรา แต่ว่าชีวิตของคนนั้นจะอยู่ได้ก็ด้วยอาหาร ในกรณีของอาหารที่จะต้องรับประทานก็ทรงสอนให้มองในรูปของผลประโยชน์ที่จะได้จากการรับประทานในการบริโภคปัจจัย ๔ ถ้าหากว่าสำเร็จประโยชน์ก็ใช้ได้แล้ว

ขันธ์ ๕ ได้แก่จิตใจที่ไปยึดมั่นถือมั่นในขันธ์ทั้ง ๕ ว่าเป็นของเรา เป็นเรา เป็นตัวเป็นตนของเรา แน่นอนเรื่องของขันธ์ก็คือเรื่องของชีวิต ในแง่ของความเป็นจริงแล้วก็จะต้องมีความยึดถือความเป็นตัวตนของเราในระดับหนึ่ง แต่ทำอย่างไรการยึดถือเหล่านั้นจะไม่สร้างปัญญา ข้อนี้ก็ต้องอาศัยการทำใจให้ยอมรับความจริงที่มีอยู่ตามสภาพของขันธ์เหล่านั้น เพราะ รูป เวทนา สัญญา สังขาร วิญญาณ ที่สรุปรวมเป็นชีวิตนั้น ก็เป็นปรากฏการณ์ตามธรรมชาติธรรมดาที่เกิดขึ้น ตั้งอยู่และดับไป ด้วยเหตุด้วยปัจจัยของเรา ดังนั้นในข้อนี้จึงทรงสอนให้บุคคลพยายามใช้ปัญญาพินิจพิจารณาอยู่เสมอ ที่เรียกว่าอภิณหปัจจเวกขณะ เพราะชีวิตที่เกิดมานั้น เมื่อเกิดมาแล้วจะเข้าสู่กระแสแห่งธรรมดา คือ

เรามีความแก่เป็นธรรมดา ไม่ล่วงพ้นความแก่ไปได้

เรามีความเจ็บไข้เป็นธรรมดาไม่ล่วงพ้นความเจ็บไข้ไปได้

เรามีความตายเป็นธรรมดาไม่ล่วงพ้นความตายไปได้

เราจะต้องพลัดพรากทั้งของที่รัก และของที่เราไม่รักเป็นธรรมดา ไม่มีทางที่จะล่วงพ้นไปได้

การพิจารณาทั้ง ๔ ประการนี้ ความแก่ เมื่อพิจารณาไปก็จะช่วยบรรเทาความมัวเมาในความเป็นหนุ่มเป็นสาว หรือความเยาว์วัยของตนลงไปได้ การพิจารณาถึงความเจ็บไข้ ก็จะช่วยบรรเทาความประมาทความมัวเมาว่าไม่มีโรค หรือถือว่าพลานามัยของตนนี้แข็งแรงอยู่ เป็นต้นได้ การพิจารณาถึงความตายจะช่วยให้บรรเทาความ ประมาทมัวเมาในชีวิตของตนจนทำความชั่วมาก โดยไม่คิดว่าชีวิตเราจะต้องตายไป การพิจารณาถึงการพลัดพราก สูญเสีย ก็จะช่วยบรรเทาความอาลัยความเยื่อใยในสิ่งที่เราผูกพัน และเมื่อมองถึงสิ่งที่เราไม่พอใจซึ่งจะต้องพลัดพรากไปตามธรรมดา ก็จะช่วยให้สงบใจลงไปได้ ว่าทนเอาหน่อย ไม่เท่าไรสิ่งเหล่านี้ก็จะเสื่อม สลายไปตามธรรมดาของมัน ความสงบก็จะเกิดขึ้นภายในจิตใจได้ในระดับหนึ่ง

ข้อที่ทรงสอนให้สละนั้นเป็นโวหารเทศนาประการหนึ่ง บางครั้งทรงสอนให้สละในส่วนเหตุที่ก่อให้เกิดปัญหานา ๆ ประการ บางครั้งก็สอนให้สละส่วนผลที่เกิดมาจากอำนาจของกิเลส เพราะฉะนั้นเมื่อพบสิ่งที่ทรงสอนให้สละในที่ต่าง ๆ มักจะพบว่าไม่ค่อยตรงกันโดยพยัญชนะ แต่จะตรงกันโดยเนื้อหา กิเลสนั้นไม่ว่าจะแสดงออกมาอย่างไรก็ตาม เมื่อกล่าวโดยสรุปแล้วล้วนเกิดมาจากอวิชชา แตกกิ่งก้านสาขาออกไปเป็นความโลภ ความโกรธ ความหลง และแม้จะเลี้ยงออกไปเป็นตัณหา มานะ ทิฏฐิ เป็นต้นก็ตาม ล้วนแล้วแต่เป็นอาการของอวิชชาในลักษณะนั้น ๆ ทั้งหมด กิเลสจึงทรงสอนให้สละ ซึ่งเป็นการสละในส่วนเหตุที่ก่อให้เกิดความทุกข์แก่บุคคลทั้งหลาย

ประการต่อไปคือกรรม ในชั้นทั่ว ๆ ไปนั้นก็เน้นไปที่กรรมซึ่งเป็นอกุศล ที่อำนวยผลให้เกิดความทุกข์แก่บุคคลทั้งหลาย กรรมในลักษณะนี้ก็สืบเนื่องมาจากจิตที่ถูกกิเลสปรุงแต่งในขณะนั้น ๆ กระทำออกมาทางกายบ้าง พูดออกมาทางวาจาบ้าง หรือแม้แต่คิดภายในใจบ้าง ทรงสอนให้สละกรรมชั่ว ที่บางครั้งทรงแสดงไว้โดยสรุปว่าผู้ทุจริตทางกาย วาจา ใจนั้นเป็นสิ่งที่บุคคลสามารถละได้ ดับได้ รวมถึงสอนให้สละ ให้ระงับให้ดับ ถ้าหากว่าทำไม่ได้ก็จะไม่ทรงสั่งสอน แต่ในขณะเดียวกันกุศลกรรมก็ไม่สอนให้บุคคลสละ เพราะกุศลกรรมเกิดขึ้น

จากกุศลธรรม ที่อำนวยผลให้บุคคลได้รับความสุขในขณะนั้นๆ และเมื่อทำไปแล้วก็จะมีผลเกื้อกูลแก่ตนเองและบุคคลอื่นตามสมควรแก่กรรมที่บุคคลได้กระทำ แต่เมื่อกล่าวโดยสูงสุดคือการบรรลุมรรคผลเป็นพระอรหันต์ ท่านก็สละกรรมทั้งที่เป็นบุญและเป็นบาป

อายตนะภายใน อายตนะภายนอก ซึ่งอันที่จริงแล้วก็คือรูปธรรม นามธรรมนั่นเอง หรือพูดโดยสรุปก็คือขันธ์ ๕ อันเป็นที่ตั้งแห่งความยึดมั่นถือมั่นด้วยความเป็นเรา ความเป็นของเรา ความเป็นตัวเป็นตนของเรา ทรงสอนให้สละความยึดมั่นถือมั่นในอายตนะภายในและอายตนะภายนอก คือ ตา หู จมูก ลิ้น กาย ใจ รูป เสียง กลิ่น รส โผฏฐัพพะ และธรรมารมณ์

กาม กามก็ได้แก่อายตนะภายนอก คือ รูป เสียง กลิ่น รส โผฏฐัพพะ ธรรมารมณ์นั่นเอง ท่านเรียกว่าเป็นวัตถุกาม คือเป็นวัตถุอันก่อให้เกิดความใคร่ ความปรารถนา ความพอใจ เพิ่มความรักความชังในสิ่งเหล่านั้น และนำไปสู่ความเป็นเราเป็นเขา จนถึงกับยื้อแย่ง ต่อสู้ประหัตประหารกัน แต่ในชั้นศีลธรรมจรรยารูปธรรมเหล่านั้นเป็นกามาวจร หรือกามาวจรภูมิ คือภูมิที่ยังเกี่ยวข้องอยู่ด้วยวัตถุกาม และกิเลสกามทั้งหลาย คำสอนจึงเน้นไปในเรื่องของการบรรเทา มุ่งจะควบคุมมิให้เกิด

การกำหนดด้วยอำนาจความกำหนัดในอารมณ์ทั้งหลายมากเกินไป เพราะถ้าหากว่าจิตใจของบุคคลไปกำหนดวัตถุทั้งหลายที่ตนได้เห็น ได้ยิน ได้ทราบ ได้รู้ด้วยอำนาจของความกำหนัดแล้ว ถึงจุดหนึ่งก็อาจจะต้องยื้อแย่งกัน หรือทำทุจริตเพื่อให้ได้มาซึ่งสิ่งเหล่านั้น ผลของทุจริตเป็นสิ่งที่บุคคลผู้กระทำจะต้องได้รับด้วยตัวเอง แต่ผลที่เป็นรูปธรรมซึ่งได้มาจากการทำทุจริตเป็นของสาธารณะทั่วไปแก่บุคคลทั้งหลาย และอาจจะเป็นภัยเป็นอันตราย เป็นสื่อนำให้ตัวเองประสบความทุกข์ความเดือดร้อน ติดคุกติดตะรางก็ได้ อย่างการกระทำของบุคคลผู้มีความโลภจัด มีการคอรัปชั่น ฉ้อราษฎร์ บังหลวง ตัดไม้ทำลายป่า ล้างผลาญทรัพยากรของชาติบ้านเมืองโดยผิดกฎหมาย ผลิตผลเหล่านั้น ก็ทั่วไปแก่บุคคลเหล่าอื่น แต่ความผิดที่บุคคลนั้นกระทำลงไป เป็นสิ่งที่เขาจะต้องได้ด้วยตนเอง จึงทรงสอนให้บรรเทาความใคร่ความปรารถนาในกาม จนสามารถสงบระงับหรือดับไปได้ในบางกรณี โดยมีจุดมุ่งหมายที่ดับไปอย่างสิ้นเชิงแต่ละอย่างนั้นเมื่อกล่าวโดยสรุปแล้วก็คือเรื่องของการสละความยึดติดในอารมณ์โลกทั้งหลาย อย่างน้อยที่สุดก็อย่าให้ถึงกับทำความผิดเพื่อให้ได้มาซึ่งสิ่งเหล่านั้น โดยอาศัยปัญญาที่กล่าวไว้ในตอนต้นนั้นเอง เป็นตัวกำหนดพินิจพิจารณาตรวจสอบเลือกเฟ้น แล้วตัดสินกระทำ เพื่อให้ได้มาซึ่งสิ่งเหล่านั้นใน

ทางที่ชอบธรรม และเมื่อได้มาแล้วสามารถนำสิ่งเหล่านั้นมาเทียบคุณค่าของการเก็บรวบรวมไว้ เพื่อบริโภคใช้สอยเฉพาะตนและครอบครัว กับนำส่วนหนึ่งออกไปแจกแบ่งให้แก่บุคคลอื่น ดังที่ทรงแสดงประเภทของบุคคลผู้ประกอบอาชีพในทางสุจริตนั่นเอง แต่ว่าได้รับผลแห่งสุจริตนั้นแตกต่างกัน ทั้งในช่วงสั้นและช่วงยาวตามลำดับดังนี้

คนพวกหนึ่งแสวงหาโภคทรัพย์ในทางชอบธรรม ไม่ทารุณ ข่มขี่ ได้มาแล้วไม่เลี้ยงตนให้อิ่มหนำเป็นสุข ไม่แจกจ่ายแบ่งปัน ไม่ใช้ทำความดี ซึ่งจะเห็นได้ว่าเขาสามารถควบคุมความโลภไม่ให้ล้นไป จนถึงละเมิดศีลธรรม และกฎหมายในชั้นของการแสวงหา แต่เมื่อแสวงหาได้มาแล้วกลับถูกความตระหนี่ครอบงำ แม้จะเลี้ยงดูตนเองและครอบครัวก็ไม่เลี้ยงดู ทั้งไม่ยอมแจกแบ่งให้แก่บุคคล และไม่ยอมใช้ทรัพย์สินเหล่านั้นทำสิ่งที่เป็นประโยชน์ ทรัพย์สมบัติที่แสวงหาได้มาในลักษณะนี้ แม้จะเป็นความชอบธรรม แต่ก็อยู่ในฐานะของสระโบกขรณีที่ผีเสื้อยักษ์สิงอยู่ ตนเองก็ไม่บริโภคใช้สอย และไม่ยอมให้คนอื่นบริโภคใช้สอยน้ำในสระนั้นด้วย

คนพวกหนึ่งแสวงหาโภคทรัพย์ในทางชอบธรรม ไม่ทารุณ ข่มขี่ ได้มาแล้วเลี้ยงตนเองให้อิ่มหนำ แต่ไม่แจกจ่ายแบ่งปัน และไม่ใช้ทำความดี ซึ่งแสดงให้เห็นว่า

ความโลภได้ลดลง ความตระหนี่ได้ลดลง นำทรัพย์สมบัติเหล่านั้นมาเลี้ยงดูตนเอง เลี้ยงดูครอบครัวญาติพี่น้องให้ได้รับความสุข แต่ไม่ยอมกระทำบุญ ทรัพย์เหล่านั้นก็เกื้อหนุนแก่เขาในชาติปัจจุบัน แต่ไม่สามารถนำไปใช้เป็นเสบียงเลี้ยงตนในสัมปรายภพภายภาคหน้าได้

คนพวกหนึ่งแสวงหาโภคทรัพย์โดยชอบธรรม ไม่ทารุณ ข่มขี่ ได้มาแล้วก็เลี้ยงตนเองให้อิ่มหนำเป็นสุขด้วย ทั้งแจกจ่ายแบ่งปัน และใช้ทำความดีด้วย แต่เขายังติดยังสยบมัวเมา หมกหมุ่น ในบริโภคะเหล่านั้นโดยไม่รู้เท่าทันแห่งโทษ ไม่มีปัญญาทำให้จิตตนหลุดพ้นเป็นนายเหนือโภคทรัพย์สมบัติเหล่านั้น นั้นเป็นการแสดงถึงการลดไปของโลภะ ของความตระหนี่และของโมหะ แต่ในขณะเดียวกันกำลังของปัญญาไม่มีมากพอที่จะสละละวางสิ่งเหล่านั้น สร้างสรรค์สิ่งที่เป็นประโยชน์เกื้อกูล ทั้งแก่ตนและแก่บุคคลอื่น เพื่อผลอันยั่งยืนถาวรมากกว่า

คนอีกพวกหนึ่งถือว่าเป็นพวกที่พิเศษออกไป คือแสวงหาโภคทรัพย์โดยชอบธรรม ไม่ทารุณ ข่มขี่ ได้มาแล้วเลี้ยงตนเองให้อิ่มหนำเป็นสุข แจกจ่ายแบ่งปัน และใช้ทำความดีด้วย ทั้งใจตัวเองก็ไม่สยบมัวเมา หมกหมุ่น บริโภคทรัพย์เหล่านั้นโดยรู้เท่าทันเห็นโทษ มีปัญญาทำให้หลุดพ้นเป็น

อิสระ และเป็นนายเหนือโภคสมบัติเหล่านั้น ซึ่งคนที่จะพัฒนาจิตใจของตนให้อยู่ในจุดนี้ได้ ก็ต้องอาศัยพื้นฐานทางบารมีที่อบรมสั่งสมมานาน มีปัญญาที่จะบริหารตนเองบริหารทรัพย์ให้เกิดประโยชน์สูงสุด จนถึงสามารถสละทรัพย์สมบัติเหล่านั้น แล้วประพฤติปฏิบัติสิ่งที่ดีกว่าประเสริฐกว่า อย่างความคิดของคนระดับโพธิสัตว์ทั้งหลาย เช่น

สุเมธดาบสในสมัยที่เป็นพราหมณมานพ ได้รับมรดกที่ที่สืบมาจากปู่ย่าตายายมารดาบิดาจนมาถึงตน เป็นจำนวนทรัพย์สมบัติที่มหาศาล แต่ท่านกลับเห็นว่าบรรพบุรุษของตนนั้นบริโภคใช้สอยทรัพย์สมบัติอย่างไม่ฉลาด เพราะไม่อาจนำทรัพย์สมบัติติดตัวไปได้ กลับปล่อยทิ้งไว้ให้เป็นภาระดูแลรักษาของท่าน ท่านจึงสละทรัพย์สมบัติเหล่านั้นเป็นประโยชน์เกื้อกูลแก่บุคคลทั้งหลาย ด้วยการบริจาคเป็นทานบ้าง ด้วยการส่งเสริมราชการบ้าง ด้วยการแจกจ่ายแก่ข้าทาสบริวารบ้าง แล้วตนเองก็ออกบวชประพฤติพรหมจรรย์ บำเพ็ญเพียรจนได้บรรลุอภิญญาที่เป็นโลกียะถึง ๕ ประการด้วยกัน

ดังนั้นจะเห็นว่าในขั้นตอนของการสละนั้น เมื่อถึงจุดที่จะสละย่อมเป็นเครื่องชี้ให้เห็นว่ากิเลสภายในใจของบุคคลได้เบาบางลงไป และสามารถสละได้ทั้งสิ่งที่เกิดขึ้นมาจาก โลภะ โทสะ และโมหะ เช่นสละวัตถุสิ่งของของตนเพื่อเกื้อกูลคนอื่น

ในรูปของการสงเคราะห์อนุเคราะห์ก็ดี ในรูปของการบำเพ็ญทานก็ดี ทำให้โลภะของเขาลดลง หรือการสละความผูกโกรธอาฆาตพยาบาทในบุคคลที่ทำให้ตนไม่พอใจ ก็แสดงว่าพยาบาทภายในใจของเขาลดลง คนที่สามารถกล่าวชี้แจงแสดงเหตุผลให้ความรู้ความเข้าใจแก่บุคคลอื่น แสดงว่าโมหะคือความหลงของเขาลดลง

เพราะฉะนั้นธรรมะทั้ง ๔ ประการที่ทรงแสดงว่า

เราตถาคตไม่เห็นความสวัสดีของสัตว์ทั้งหลาย นอกจากปัญญา ความเพียร ความสำรวมระวังอินทรีย์ และการสละสิ่งทั้งปวง

จึงเป็นเหตุผลที่สนับสนุนซึ่งกันและกัน ตัวการสำคัญอยู่ที่ปัญญา เป็นเครื่องพิจารณาสอดส่องสิ่งที่ควรสละและเรื่องที่ควรแก่การสำรวมระวังอินทรีย์ และใช้ความเพียรพยายามพัฒนาปัญญาของตนเองให้สูงขึ้นโดยลำดับ อันเป็นการเสริมสร้างประสิทธิภาพของการสำรวมระวังอินทรีย์ของตนให้สูงขึ้น แล้วปัญญาจะเป็นเครื่องสอดส่องให้มองเห็นโทษของสิ่งที่ควรลดละคุณของสิ่งที่ควรเสริมสร้างกระทำบำเพ็ญ และแม้แต่สิ่งที่เป็นประโยชน์ด้วยกันก็จะมองได้ในแนวเทียบเคียง ช่วยให้สละประโยชน์ส่วนน้อยเพื่อประโยชน์ส่วนใหญ่ ดังที่ทรงแสดงไว้ในธรรมบทขุททกนิกายว่า

"ถ้าเห็นสุขอันไพบูลย์เพราะยอมเสียสละสุขส่วนน้อย ผู้มีปัญญาเล็งเห็นสุขอันไพบูลย์ก็ควรสละสุขส่วนน้อยเสีย"

ซึ่งแสดงให้เห็นว่าสิ่งทั้งสองสิ่งนั้นเป็นเหตุให้เกิดความสุขด้วยกัน แต่อย่างหนึ่งอำนวยสุขให้มากกว่า เมื่อถึงคราวจะต้องเลือกเอาสิ่งที่อำนวยความสุขให้มากกว่าเอาไว้ ข้อนี้พึงดูตัวอย่างการสละราชสมบัติเสด็จออกผนวชของเจ้าชายสิทธรัตถะทั้ง ๆ ที่มีคำทำนายว่าถ้าอยู่ครองฆราวาสจะได้เป็นพระเจ้าจักรพรรดิราช ถ้าเสด็จออกผนวชจักได้เป็นศาสดาเอกในโลกแต่สถานะทั้งสองนั้นจะเป็นได้เพียงอย่างใดอย่างหนึ่งเท่านั้น

ถ้าจะตั้งปัญหาถามว่าการเป็นพระเจ้าจักรพรรดิ์นั้นมีประโยชน์หรือไม่

ก็ต้องตอบว่ามีประโยชน์ สามารถจะสร้างสวรรค์ความสงบสุขให้เกิดขึ้นแก่ประชาราษฎร์ภายใต้การปกครองของพระองค์ และอาจจะเกื้อกูลประเทศใกล้เคียงได้อีกด้วย แต่ผลประโยชน์เหล่านั้นจะอำนวยความสุขให้ในช่วงระยะเวลาสั้น ๆ เมื่อยุคสมัยเปลี่ยนแปลงไปพระเจ้าแผ่นดินองค์อื่นมาเสวยราชอาจจะขาดการสืบต่อผลงานที่ทรงสร้างไว้ ความสงบสุขที่เคยได้เคยมีเคยเป็นในบ้านเมืองนั้นก็ต้องพลอยแปรผันไป

แต่การเสด็จออกผนวชเป็นพระพุทธเจ้านั้นสามารถทำ

ประโยชน์แก่ประชาชนส่วนใหญ่ได้เป็นอันมาก และเป็นประโยชน์ที่ถาวรยั่งยืนกว่า จนถึงประโยชน์ที่เป็นอมตะคือไม่ตาย เพราะการอุบัติบังเกิดขึ้นของพระพุทธเจ้าทั้งหลายนั้นท่านได้แสดงไว้ว่า

เอกบุคคลเมื่อบังเกิดขึ้นในโลก ย่อมบังเกิดขึ้นเพื่อประโยชน์เกื้อกูลแก่ชนเป็นอันมาก เพื่อความสุขแก่ชนเป็นอันมาก เพื่อทำการอนุเคราะห์แก่สัตว์โลก เพื่อประโยชน์เกื้อกูลความสุขแก่เทวดาและมนุษย์ทั้งหลาย เอกบุคคลนั้นคือพระอรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้า

จากโครงสร้างหลักเหล่านี้ จึงเป็นแนวในการใช้ปัญญาพินิจพิจารณาของบุคคลทั้งหลาย ที่จะเลือกเฟ้นสิ่งสองสิ่งที่ตนจะต้องเลือก แล้วก็สละสิ่งที่มีประโยชน์น้อยเพื่อรักษาสิ่งที่มีประโยชน์มากกว่าไว้ ตัวอย่างโบราณภาษิตที่ว่า

บุคคลพึงสละทรัพย์เพื่อรักษาอวัยวะไว้ พึงสละอวัยวะเพื่อรักษาชีวิตเอาไว้ แต่เมื่ออนุสรณ์ถึงธรรมะคือสัจจปฏิญาณที่ตนได้ให้ไว้ บุคคลควรสละทั้งทรัพย์ทั้งอวัยวะ แม้กระทั่งชีวิตเพื่อพิทักษ์ธรรมะไว้

ชีวิตของบุคคลทั้งหลายนั้นท่านทรงแสดงว่าชีวิตที่อยู่ด้วยปัญญาเป็นชีวิตที่ประเสริฐสุด ธรรมะเหล่าอื่นเป็นเพียงปัจจัย

หรือบริวารปัญญาเท่านั้น องค์ธรรมต่าง ๆ เป็นอันมากที่ทรงจำแนกแสดงว่าเป็นเหตุให้เกิดผลดีงามแก่บุคคลทั้งหลายในชั้นต่าง ๆ มีปัญญาเป็นตัวนำทั้งหมด แม้องค์อริยมรรคทั้ง ๘ ประการก็ทรงเริ่มต้นด้วยสัมมาทิฏฐิ ที่แปลว่า ปัญญาเห็นชอบ เพราะถ้าบุคคลสามารถเริ่มต้นที่ปัญญาที่ได้พัฒนาขึ้นไปอย่างน้อยอยู่ในจุดที่บริหารตนเองได้หรือคุ้มครองตนเองได้ คุณธรรมที่มีชื่ออย่างอื่นไม่ว่าจะเป็นความเพียร การสำรวมระวังอินทรีย์ การสละ เป็นต้น ก็จะเกิดขึ้นติดตามมา ดังที่ท่านสรภังคโพธิสัตว์ได้กล่าวไว้ว่า

คนฉลาดกล่าวว่าปัญญาประเสริฐ เหมือนพระจันทร์ประเสริฐกว่า ดาวทั้งหลาย แม้ศีล สิริ และธรรมของสัตบุรุษย่อมไปตามผู้มีปัญญา

คุณลักษณะพิเศษของความเป็นพุทธที่โดยเสด็จรอยพระบาทของพระพุทธเจ้าก็คือ การเพิ่มพูนปัญญาของตนให้สูงขึ้น เมื่อปัญญาสูงขึ้นกิเลสก็จะลดลง อาการกายวาจาใจของบุคคลก็สะอาดมากขึ้น สงบมากขึ้น สว่างมากขึ้น และจะมองโลกด้วยความเมตตากรุณาสูงขึ้น คนที่อยู่ในโลกด้วยความเป็นพุทธคือ

ความเป็นผู้รู้ ความเป็นผู้ตื่น ความเป็นผู้เบิกบาน

จะช่วยให้ประสบความสุขความสวัสดีตลอดกาลนาน เพราะว่า

บัญญาเป็นแสงสว่างในโลก

การได้บัญญาย่อมให้เกิดความสุข

บัญญาเป็นสารพัดนึกของนรชน

บัญญานั้นประเสริฐกว่าทรัพย์สมบัติทั้งปวง

บัญญาจะคุ้มครองบุคคลเหล่านั้นเอาไว้

คนสามารถเห็นเนื้อความของธรรมได้ด้วยบัญญา

ผู้มีบัญญาอยู่ครอบครองเรือนจะเป็นการอยู่ครอบครองเรือนเพื่อประโยชน์แก่ชนเป็นอันมาก ดังนั้นพระผู้มีพระภาคจึงทรงแสดงไว้ว่า

บัญญาย่อมเจริญด้วยประการใด บุคคลควรตั้งตนไว้ด้วยประการนั้น เพราะว่านักปราชญ์กล่าวว่าชีวิตที่อยู่ด้วยบัญญาเป็นชีวิตที่ประเสริฐสุด

ดังนั้นบุคคลใดก็ตามที่สามารถดำรงชีวิตอยู่ด้วยบัญญา มีความเพียรพยายาม มีความสำรวมระวังอินทรีย์ ใช้บัญญาพินิจพิจารณามองเห็นโทษของสิ่งทั้งหลายแล้วพยายามลดละบรรเทาสละวางตามกำลังความสามารถของตน ก็จะประสบผลเป็นความปลอดเวร ปลอดภัย ปลอดอันตราย สามารถสงบระงับดับทุกข์ ภัย โรคได้

เมื่อเวลานั้นมาเขาย่อมเข้าถึงความสุขความสวัสดีตลอดนิรันดรกาล

พิมพ์ที่ บริษัท ศรีสมบัติการพิมพ์ จำกัด
๓๕๕/๒๑ ถนนจรัลสนิทวงศ์ บางอ้อ บางกอกน้อย กทม. ๑๐๗๐๐ โทร. ๔๓๓-๒๒๖๓ ๔๓๓-๔๙๓๕
นายอุดม พรหมสกุลชัย ผู้พิมพ์-ผู้โฆษณา พ.ศ. ๒๕๓๑